

Verdaguer sota el franquisme: censura i manipulació

Discurs de recepció de Ramon Pinyol i Torrents
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 25 de gener de 2018

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Verdaguer sota el franquisme:
censura i manipulació

Verdaguer sota el franquisme: censura i manipulació

Discurs de recepció de Ramon Pinyol i Torrents
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 25 de gener de 2018

Barcelona, 2017

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Pinyol i Torrents, Ramon, autor

Verdaguer sota el franquisme : censura i manipulació. — Primera edició

Referències bibliogràfiques. — Text en català i castellà

ISBN 9788499653846

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica II. Títol

1. Verdaguer, Jacint, 1845-1902 — Censura

2. Verdaguer, Jacint, 1845-1902 — Crítica i interpretació

3. Literatura catalana — Censura — Història — S. XX

821.134.1Verdaguer, Jacint.09

351.751.5:821.134.1"19"

© Ramon Pinyol i Torrents

© 2017, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre del 2017

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per fotocomposició gama, s. l.

Imprès a QP Print,SL

ISBN: 978-84-9965-384-6

Dipòsit Legal: B 25889-2017

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

1. 1939: «AÑO DE LA VICTORIA»

El dia 4 de gener de 1939, un article sense signar de *La Vanguardia Española* (ara amb l'adjectiu *Española* que mantindria fins a 1978), titulat «La conquista de Folgarolas y la evocación de mosén Cinto Verdaguer», donava la notícia de l'ocupació dos dies abans del poble nadiu de Verdaguer per les «tropas nacionales» i feia una valoració sintètica de la vida i l'obra del poeta. Dos fragments, l'inicial i el final, resulten especialment interessants per al nostre discurs:

El parte de anteayer daba la toma de Folgarolas. ¡Qué resonancia tiene para los catalanes este oscuro pueblo del llano de Vich! En él nació el gran poeta Jacinto Verdaguer, gloria inmarcesible de las letras catalanas, y, por tanto, nacionales. [...]

Para los catalanes españoles, amantes de las letras patrias, la toma de Folgarolas representa la recuperación de un santuario nacional al que acudirán siempre en busca de poesía.

D'alguna manera, aquests textos resulten una premonició del que, uns anys després, intentaria fer el franquisme amb Verdaguer: servir-se'n per demostrar que la literatura catalana no era perseguida i apropiat-se de la seva figura i de la seva obra com si fossin glòries espanyoles.

De fet, en la columna del costat d'aquest article que acabem de citar, n'hi havia un altre que portava el nom de «Desagravio» i que, en un estil impúdic i confús, explicava que ara, «al liberar a Barcelona de la barbarie», els soldats franquistes, «como si en la punta de la bayoneta trajesen [...] un vocablo y así el Diccionario de la Academia [...] liberaron a ti, Señora y madre de mis pensamientos». Aquesta «Señora» no era altra que la llengua castellana, a la qual, «Rufianes, malandrines

y vellacos hante ofendido, profanado y ultrajado a mansalva con feral ensañamiento y pertinaz cinismo». Vet ací, en aquests impropèris, una mostra antològica del que realment significa *cinisme*. L'autor, Rafael López de Haro, era notari a Barcelona, antirepublicà i antisemita furibund, i un novel·lista d'obres eròtiques i semipornogràfiques, molt popular i prolífic. En tot cas, també resulta premonitori del tracte que havia de rebre el català en les properes dècades per part del nou Règim.

D'aquest nou esperit que portaven els conquistadors, el mateix periòdic, en dies posteriors, en va donar algunes mostres, com ara en el famosíssim article de Carlos Sentís, «Finis Cataloniae?», subtítulat «El “fin” de una pel·lícula de “gángsters”, simplement», on celebra la fi de la Catalunya autònoma i democràtica i se servia, en sentit paròdic, de deu versos del *Canigó* de Verdaguer per burlar-se de la retirada dels «derrotats» pels passos del Pirineu.¹ El dia abans, era el falangista i filonazi Víctor de la Serna qui, en una altra col·laboració en el mateix diari, titulada «Una cuarta de cinta», també usava versos verdaguerians, dos del cant X de *L'Atlàntida*, referits al Finisterre gallec: «a on un far relleva de nits l'astre del dia, / vetllant aquelles terres i mars com l'ull de Déu». Resulta que qui «vetlla», per Espanya, naturalment, és l'«Enviado» —amb *E* majúscula—, o sia, Franco, que diu que «nació en la “última tierra”, en aquella justamente donde vela por España el ojo de Dios». La desmesura del ditirambe no cal comentar-la. Sí que sorprèn una mica que conegués l'epopeia verdagueriana en aquest detall precís.²

Cap on anirien les coses encara es pot apreciar en aquesta *Orden* ministerial que transcrivia el 26 de febrer d'aquell 1936 *La Vanguardia Española*, que dona fe de la pressa per tal d'establir el «nou ordre» per part franquista:

1. Sobre l'actuació de Sentís durant i després de la guerra sembla que durant mots anys s'hi ha estès una mena de pacte de silenci; veg., però, Francesc VILANOVA, *Fer-se franquista: Guerra Civil i postguerra del periodista Carles Sentís (1936-1946)*, un llibre molt esclaridor, que va veure la llum l'any 2015 a Palma, editat per Leonard Muntaner, davant la sorprenent impossibilitat, segons l'autor, de publicar-se a Catalunya.

2. Encara fou més colossal la d'Agustí Palau Claveras, un fill del gran bibliògraf Antoni Palau i Dulcet, que essent bibliotecari del Cercle Català de Madrid i professor de la Universidad Complutense, va impartir la conferència «Madrid, Verdaguer y España» (cinema Callao de la capital del regne el 26 de desembre de 1952). Palau afirmava que «el gran Caudillo de la Patria, el verdadero *Pater Patriae*, prefigurado por Verdaguer en el abate Oliba [...] plantará [al cim del Canigó] una cruz monumental, inmensa, que sobre el Valle de los Caídos, dominará toda la España unida y redimida. [...] La profecía de Verdaguer ha sido cumplida por designio de Dios a los cincuenta años de su muerte». Extrecc les dades i la citació del treball inèdit (desembre de 2016) de Carles PUIGFERRAT, *Verdaguer segrestat: La utilització del mite nacional durant el franquisme*, p. 17, treball que l'autor generosament em va fer arribar.

Orden disponiendo que los Institutos Nacionales de Enseñanza Media de Barcelona, Balmes, Maragall y Ausias March continúen ostentando su actual denominación, y que los denominados Giner de los Ríos, Pi y Margall y Salmerón, se denominen Verdaguer, Milá y Fontanals y Menéndez y Pelayo, respectivamente.

Immediatament a continuació, es feia pública una altra disposició que denotava l'odi i el caràcter revengista de les noves autoritats i que no puc resistir de transcriure:

Orden separando del servicio y dando de baja definitiva del escalafón, a don Joaquín Xirau Palau, catedrático de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona; don José Xirau Palau, catedrático de la Facultad de Derecho de la propia Universidad; don Pedro Bosch Gimpera, catedrático de Filosofía y Letras de la propia Universidad; don Pompeyo Fabra Poch, catedrático de la Facultad de Filosofía y Letras de la misma.

Ja es veu que Verdaguer no era sospitós i que tenia el favor del Règim. I tant servia per denominar un institut de batxillerat³ com per ornar un article o utilitzar-lo barroerament per enaltir sense escrúpols la figura del dictador. De fet, sembla que algú o alguns ja havien pensat en la utilització de Verdaguer per al procés d'espanyolitzar la literatura catalana. En un pasquí, en català, dels preparats per Dionisio Ridruejo, Juan Ramón Masoliver i companyia per distribuir a l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, un pamflet repartit i retirat el 26 de gener de 1939, tot un Serrano Suñer hi afirmava: «Si el català és un element per a la grandesa de la pàtria, per què no respe[c]tar-lo, com foren respectats per França els versos de Mistral i per Espanya els de l'*Atlàntida*?».⁴ També Raimundo Fernández

3. Com a nota curiosa, en un moment en què s'obligava a castellanitzar-ho tot, des dels noms de les embarcacions, no importava la mida, fins a les esqueles i làpides funeràries, es pot recordar que el vapor *Jacinto Verdaguer* es trobava al port de Barcelona a l'entrada dels nacionals. Es va mantenir en servei, i amb aquest nom, fins al 1957 (havia estat construït el 1900). Portà el nom de *Cid* fins al 1917, en què, en ser adquirit per l'acabada de constituir Compañía Transmediterránea, li fou canviat pel de *Jacinto Verdaguer*. Ningú no devia recordar aquest fet o ningú no va voler plantejar una disjuntiva problemàtica. Per a la història i les característiques del vaixell, veg. www.trasmeships.es/los-buques/jacinto-verdaguer (consulta feta el 8-III-2017).

4. Trec la citació de Joaquim MOLAS, «1939, any-límit de la literatura catalana», a *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. 1, ed. a cura d'Axel Schönberger i Tilbert Dídac Stegmann, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 54. De la propaganda en català que portaven els vencedors, en parlen en les seves memòries Dionisio Ridruejo, cap del Servicio Nacional de Propaganda (*Casi unas memorias*, Barcelona, Planeta, 1976, p. 170) i Ramón Serrano Suñer, ministre de la

Cuesta, secretari general de la Falange i ministre d'Agricultura, en unes declaracions de finals de febrer a *Il Messaggero* de Roma, deia ben clar que la cultura i la llengua catalanes no serien perseguides perquè constituïen «un elemento di grandezza per la Spagna». I, referint-se al nostre poeta, exclamava «che la lascio uno dei frammetti più universali della letteratura spagnola». I reblava, qualificant Joan Maragall com «il più profondamente umano dei poeti spagnoli di questo inizio di secolo».⁵ Ja trobem aparellats, en un eix que es repetirà al llarg dels anys, els dos escriptors catalans que, a banda dels que havien escrit en castellà, el franquisme tractarà d'assimilar al més pregon espanyolisme.

Les referències a Verdaguer no són freqüents fins a l'any 1943, en què es publiquen les *Obres completes*. El 1940, però, Manuel de Montoliu publica, dins l'ignominios llibre editat pel Fomento de la Producción Nacional, titulat *Homenaje de Cataluña liberada a su Caudillo Franco*, unes «Breves notas sobre el espíritu español en la literatura catalana» (volum 1), on intenta demostrar, sense gaire fortuna, que, des dels seus orígens, les literatures castellana i catalana van néixer ja agermanades, amb un mateix impuls hispànic, i on afirma que Verdaguer ha estat «el único poeta español que ha cantado dignamente la alta empresa del descubrimiento del Nuevo Mundo».⁶ També trobem alguna al·lusió de tràmit, com ara un lema de dos versos del poeta de Folgueroles en un article d'Azorín en la revista falangista *Vértice* el 1942, l'esment del nom en algun discurs d'intel·lectuals franquistes i poca cosa més.

Un cas, diria que significatiu, que anuncia cap on aniria la manipulació franquista de Verdaguer l'ofereix el discurs que el denominat «ingenio del Régimen» i director de la Real Academia Española, José Mª Pemán, va pronunciar el 4 de juliol de 1943 amb motiu de la Fiesta de las Letras —acte amb què es volia, allora, suplantar la Festa del Llibre i els Jocs Florals. Segons la informació, molt completa, sense signar i a primera pàgina de *La Vanguardia Española*, va presidir-lo el ministre d'Obres Públiques, i l'escriptor gadità, després de pronunciar aquesta frase inefable —«¿qué peligro puede tener la sonrisa de un verso vernáculo o de un baile regional?»—, en un concurs on estava prohibit l'ús del català com a llen-

Governació (*Entre el silencio y la propaganda, la Historia como fue*, Barcelona, Planeta, 1977, p. 186). Serrano, segons Maria Josepa Gallofré, atribuï sempre la decisió de retirar aquesta propaganda en català als militars (*L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 53).

5. La citació de Fernández Cuesta la dona Joaquim MOLAS, *op. cit.* en la n. ant., p. 55.

6. Sobre aquests volums, veg. RAMON SALVO TORRES, «1939-1940. Els dos àlbums d'*Homenaje de Cataluña liberada a su Caudillo Franco* i les primeres mostres de poesia d'avantguarda a la postguerra», *Revista de Catalunya* (Barcelona), núm. 112 (novembre 1996), p. 127-145. En el segon dels àlbums hi apareix, amb traducció castellana de Manuel de Montoliu, «Las cinco rosas» (d'*Idyllis i cants místics*). La citació és extreta de Joaquim MOLAS, *op. cit.* en la n. 4, p. 68.

gua literària, «recordó a su paisano el Maestro Falla, que escribe una gran pieza orfeónica, con letra de *La Atlántida*, de mosén Cinto». I continuà dient:

El día —dijo— que las estrofas catalanas de mosén Cinto, cabalgando sobre los ritmos gaditanos, se levanten y vuelen juntos, la cruz que trazará sobre el atril la batuta del maestro será como una sombra lejana de la cruz de Alfonso VIII en las Navas, de la cruz de Isabel la Católica en Granada, de todas aquellas cruces que exorcizaron la variedad con la unidad. Vosotros no sois una gaceta de sucesos locales; sois un capítulo de la Historia del Mundo.

Realment, costa d'entendre aquest diguem-ne lirisme espanyolista. Pemán, encara, continuaria relacionat amb Verdaguer almenys en tres ocasions més. Així, el 1945, enmig de la commemoració del centenari del naixement del poeta, anuncià en una visita a Barcelona que la Real Academia Española s'adheria a l'homenatge a Verdaguer i que faria una edició bilingüe d'un parell d'obres, una de les quals segurament seria *L'Atlàntida*.⁷ Tot i que els posseïdors dels drets van concedir-los immediatament, per raons que desconec, no es va publicar cap d'aquests llibres verdaguerians. En els anys seixanta, Pemán també va intervenir en les negociacions entre els hereus de Falla i els propietaris dels drets de Verdaguer per arribar a un acord, que es va assolir, sobre el percentatge que corresponia a aquests darrers. I, encara, després que Halffter li demanés consell, Pemán va suggerir-li que fos Josep M. de Sagarra qui acabés el text del llibret de *L'Atlàntida* escrivint, com va fer, l'«Hymnus hispanicus» que apareix en el pròleg de la cantata. De fet, aquesta obra de Falla devia ser una veritable obsessió a l'època. Gerardo Diego, en l'article de 1945 sobre Verdaguer que comentarem més endavant, també s'hi refereix afirmant que de l'«autenticidad» del poeta català és «expresiva muestra la música, cuya revelación impacientemente esperamos, de la *Atlántida* de Falla, el grandioso oratorio sobre palabras de mosén Cinto». El músic, fervent catòlic i amb amics morts en ambdós bàndols, sembla que, fastiguejat per l'ambient que hi havia a Espanya, s'havia autoexiliat a l'Argentina a la tardor de 1939, aprofitant un contracte per fer-hi una sèrie de concerts, però ja no tornà a la península, tot i les moltes ofertes que li va fer el govern franquista. Morí al país americà el 1946. I *Atlàntida* (així, sense article) s'estrenà només en versió de concert (sols dues audicions a Barcelona i una a Cadis), el 1961.⁸

7. *La Vanguardia Española* (27 novembre 1945). Pemán declarava que així s'havia acordat en la darrera sessió de la Real Academia Española i se'n farien càrrec Eduard Marquina i Llorenç Riber.

8. Fou una imposició de la casa Ricordi, que en posseïa els drets, que volgué que la versió escènica, amb lletra traduïda a l'italià pel futur Nobel, Eugenio Montale, s'estrenés a la Scala de Milà (18 de juny de 1962). La qüestió de l'estrena mundial es va considerar que afectava l'«honor nacional», i, en Consell de Ministres, es va acordar pagar el que fos perquè s'estrenés a l'Estat. Finalment,

2. «AUTORIZADO, CON LA ORTOGRAFÍA DE LA ÉPOCA»

Josep M. Cruzet, soci, des de 1924, amb Antoni López Llausàs i Manuel Borràs de Quadras,⁹ de l'editorial i llibreria Catalònia —la seva constitució formal i legal no es va fer, però, fins al 29 de desembre de 1928—, reconvertida el 20 de juliol de 1940 en Casa del Libro i dedicada ara només al negoci de llibreria i distribució, va plantar-se com a editor¹⁰ per compte propi un temps després de retornar de la zona dels revoltats, on s'havia refugiat durant la guerra i on havia actuat com a venedor i distribuïdor de llibres.

Cruzet, home pragmàtic i possibilista, tot i les seves vinculacions franquistes, posseïa una innegable catalanitat i, a desgrat de les crítiques de l'interior i de l'exili que va rebre per reprendre, en unes condicions d'alguna manera claudicants, l'edició de llibres en català, va ser dels primers¹¹ a intentar de connectar amb el món cultural català de la preguerra. Atès que els vencedors havien decidit fer *tabula rasa* de la literatura catalana dels segles XIX i XX, amb alguna tolerància, com hem vist, per a Verdaguer i algun altre autor vuitcentista, Cruzet va presentar a la Censura la proposta d'editar tres mil exemplars de les *Obres completes* de Verda-

després d'abonar un milió de pessetes a Ricordi, es va aconseguir fer l'estrena de la versió *de concert* a Barcelona. Segons un editorial de *La Vanguardia Española* (26 novembre 1961), tot plegat va costar prop de quatre milions de pessetes (explicaven que la soprano Victòria dels Àngels havia cobrat 250.000 pessetes), un «sacrificio material», segons el diari *Informaciones* de Madrid (que reproduïx el periòdic dels Godó), però que així «pasó el peligro de un estreno exterior». Per Ordre del 31 d'agost de 1961 del Ministerio de la Presidencia, signada per Carrero Blanco, es va constituir una Comissió interministerial (Hacienda i Educación Nacional) (*BOE*, 11 setembre 1961), «encargada de llevar a cabo las gestiones conducentes» a l'estrena «en España de *La Atlántida* de Falla».

9. López Llausàs residia llavors a l'Argentina, dedicat a negocis editorials diversos, i Borràs diria que s'ocupava de la Casa del Llibre i d'afers comercials familiars. Cruzet, d'altra banda, s'havia casat amb Maria Borràs de Quadras, germana de Manuel, el 1934, i també intervenia a la Casa del Llibre. La mare, Enriqueta de Quadras, era qui tenia la propietat dels drets intel·lectuals de Verdaguer des dels anys deu, per execució judicial d'un préstec no pagat que havia fet el seu marit Josep M. Borràs a l'editor Josep Agustí, avalat amb els drets de Verdaguer.

10. Actuava amb el segell Ediciones Selectas i va publicar ja el 1942 algun títol en castellà. La fundació de l'Editorial Selecta no es va produir fins al 1946; sobre la seva importància, veg. Joaquim MOLAS, «La Selecta: una editorial significativa», recollit en el vol. II de la seva *Obra crítica*, Barcelona, Edicions 62, 1999, p. 212-221. Tant Cruzet com el seu cunyat Josep M. Borràs de Quadras figuren com a editors individuals matriculats a la Cambra Oficial del Llibre el 6 de desembre de 1940 (trec la dada de Maria Josepa GALLOFRÉ, *op. cit.* en la n. 4, p. 506).

11. Sovint s'afirma que va ser el primer d'editar en català a la postguerra. Josep Massot i Muntaner va posar en relleu, a «La represa del llibre català a la postguerra», *Els Marges* (Barcelona), núm. 17 (setembre 1979), p. 91-93, que ja hi havia hagut alguns precedents, això sí, força menys rellevants que el que va publicar Cruzet de Verdaguer. Massot reproduï el treball en el seu recull *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 429-462 (la part que ens ocupa és a les p. 439-441).

guer, autor que, a banda que podria ser acceptable per al Règim, tenia encara una gran popularitat entre els catalans. Abans de presentar la instància corresponent, Ignasi Agustí, que s'havia passat amb armes i bagatges al bàndol «nacional» i dirigia *Destino*, preparava el terreny escrivint, el 15 de març de 1941, al cap de Censura de llibres de la Subsecretaría de Prensa y Propaganda, anunciant la petició de Cruzet, avalant-la i fins i tot oferint-se a posar-hi un pròleg seu.¹² Un dia abans d'aquesta carta, Cruzet ja havia signat la instància, que porta un segell oficial amb data del 27. En carta de resposta a Agustí del dia 22, i un cop «consultado con Tovar», se li comunicava que s'autoritzaria l'edició «con las ortografías del propio Verdaguer por el valor de tipo filológico que esto puede tener, además de lo poético».¹³ De fet, amb llapis vermell, una signatura il·legible i amb data del 15 d'abril, a la «Resolución propuesta» de l'expedient de censura, diu exactament: «Autorizado, con la ortografía de la época», i l'informe del lector explicita que proposa l'autorització «atendiendo al criterio existente con respecto a los clásicos catalanes», un «criteri» que canvia segons el moment, qui manava o les pressions que es feien sobre els que podien decidir. Gallofré recorda, en el seu estudi, que Joan Fuster ja havia declarat que l'afirmació de Ribà que una cosa així —l'intent de «lingüicidi»— no sortia d'un «cuarto de banderas [d'una caserna militar], sino de una cátedra de Filología», assenyalava directament Tovar.¹⁴ En tot cas, si va ser cosa de Tovar, devia ser una de les últimes vegades que va signar una autorització, ja que el 17 de maig va ser cessat (havia estat nomenat el 14 de desembre de 1940) com a cap de la Subsecretaría de Prensa y Propaganda, on estava incardinada la Censura aleshores, com ja he indicat més amunt.

El llibre, de tota manera, no va sortir al carrer fins al 1943. Les raons de la tardança no són clares. Gallofré apunta que potser Cruzet creia que podria canviar la condició imposada, a la vegada que devia pensar que sortir amb ortografia prefa-

12. Maria Josepa GALLOFRÉ n'explica detalladament el procés al seu llibre *L'edició catalana...*, cit. en la n. 4, esp. p. 154-161. La carta d'Agustí anava adreçada a Santiago Magariños, segons Gallofré, que recorda que, tanmateix, el director de *Destino*, en el seu llibre memorialístic *Ganas de hablar*, deia que havia escrit a Tovar, «que consintió en decir que se publicaran, pero con la ortografía original, como si el diccionario de Fabra no hubiera existido» (cito per la 2a edició: Barcelona, Planeta, 1976, p. 156). El falangista Santiago Magariños Torres (1902-1979), publicista, historiador i catedràtic de la Universitat de Madrid i president més tard de l'Instituto de Cultura Hispánica, tenia fama de «benevolente», segons Juan Beneyto en l'article citat a la n. 32, p. 36. Magariños edità el 1950 una antologia de Miguel Hernández que provocà una violenta reacció en contra d'ell per part de certs sectors del Règim. El personatge fou obligat, i només se li donaren tres dies de termini per fer-ho, a exiliar-se a Veneçuela, on esdevingué una veritable institució cultural i acadèmica. No he trobat informació de detall del personatge; m'he servit de referències genèriques extretes de diverses fonts.

13. *Ibidem*, p. 157.

14. Citació extreta d'A. Beneyto, *op. cit.* en la n. 33, p. 27-40.

briana li restaria lectors i seria objecte de crítica per part dels sectors que no volien claudicar davant el franquisme.¹⁵ Potser caldria afegir-hi que, a més, compondre l'obra completa de Verdaguer que es coneixia llavors, amb uns caixistes que ja estaven avesats a l'ortografia normativitzada, no devia ser una tasca gaire fàcil ni ràpida de fer. Sigui com vulgui, Cruzet, que devia tenir presents els canvis soferts en els serveis de Censura, ara en mans de Gabriel Arias-Salgado —després del cessament al maig de 1941 de Dionisio Ridruejo i Antonio Tovar—, sembla que es va voler assegurar que podia tirar endavant l'edició. I, en aquest sentit, va escriure a Patricio González de Canales, «jefe» del Departament de Censura, el 12 de febrer de 1942,¹⁶ comunicant-li que l'obra ja s'estava preparant, amb un respecte absolut per l'ortografia verdagueriana i que perquè «yo pueda estar tranquilo respecto a la exacta y fiel interpretación de la consigna que me fue dada al autorizar dicha obra que se está imprimiendo, le agradeceré se sirva devolverme un ejemplar de cada pliego sellado, o si ello no es necesario, unes líneas de conformidad». En una fitxa de l'expedient censor diu: «Autorizada su publicación según hoja. 6 ABR 1943. [Signatura il·legible]». Que s'adreçés a aquest funcionari en concret potser no devia ser casual, ja que tenia una posició destacadíssima dins l'organis-

15. Maurici Serrahima anotava en el seu dietari el 15 de febrer de 1944: «Si fins per publicar les obres completes de Verdaguer —de fet, l'únic llibre català que ha estat autoritzat fins ara— han exigut que ho fossin amb la vella ortografia de *La Il·lustració Catalana!* És ridícul. Però, ahora, és intolerable» (*Del passat quan era present*, vol. I: 1940-1947, Barcelona, Edicions 62, 2003, p. 148-149).

16. Maria Josepa Gallofré, en el seu estudi reiteradament citat, esmenta l'escrit (p. 179), però no el reproduïx. Pel seu interès, però, he cregut que pagava la pena de donar-lo sencer a l'annex II. D'altra banda, aquest González de Canales, d'actitud intransigent, falangista «camisa vieja» i sovint citat, juntament amb l'editor barceloní Luis de Caralt, com a membre actiu dels «conspiradors» de la Falange «Auténtica» que el 1942 volgueren atemptar contra Franco, fou un personatge rellevant, que només entrar com a cap de la Censura va cessar pràcticament tots els «lectors» (censors) del servei. Segons Benito Bermejo Sánchez, «resulta chocante la escasa información que sobre esta época presentan algunos escritos sobre los sectores falangistas “de oposición” durante el franquismo. Se habla por ejemplo de falangistas “conspiradores” incluso hasta el punto de proyectar un atentado contra la vida de Franco, como podría ser el caso de Patricio González de Canales [...], pero se olvida que a la vez este mismo actuaba como uno de los máximos responsables de la VSEP [Vicesecretaría de Educación Popular] ([era] secretario nacional de Propaganda) y desde allí era uno de los impulsores de la imagen del propio Franco», a «La Vicesecretaría de Educación Popular (1941-1945): un “ministerio” de propaganda en manos de Falange», *Espacio, Tiempo y Forma*, t. IV (1991), p. 73-96. Veg. també, sobre la qüestió i sobre les seves idees i activitats censòries, en una etapa anomenada «La era de Patricio González de Canales», Eduardo RUIZ BAUTISTA, *Los señores del libro: propagandistas, censores y bibliotecarios en el primer franquismo (1939-1945)*, Gijón, Trea, 2005, esp. p. 278-291; i sobre les conspiracions, de *salonet*, de González i companyia, el llibret pamfletari i absolutament decebedor d'Armando ROMERO CUESTA, *Objetivo: matar a Franco*, Madrid, Ediciones 99, 1976, on aquest «objetivo» i la participació del nostre personatge només ocupen les pàgines 111-117.

me de Censura. Gabriela de Lima Grecco explica: «El jefe de Censura, sobre todo, gozaba de un poder incuestionable, pudiendo incluso alterar el juicio de otro censor. También es importante constatar que la elección del jefe de Censura se hacía a través de nombramiento, ya que al cargo de censor podía accederse a través de un concurso-oposición, como el realizado en 1942 por Patricio González».¹⁷

No sabem quan va aparèixer el volum, tot i que certs indicis fan pensar que fou a finals d'abril, ja que s'anuncià en diversos mitjans que seria posat a la venda el Dia del Llibre, que aquell any s'esdevingué el dissabte 1 de maig.¹⁸ El text reproduceix la vella Edició Popular editada entre 1913 i 1925 per Il·lustració Catalana, l'editorial de Francesc Matheu. Va tenir cura de l'edició Josep Miracle, que es vincularia des de llavors a Cruzet, un Miracle que, convé recordar-ho, havia estat un dels col·laboradors més estrets de Pompeu Fabra, i que ara devia patir molt havent de «desfabritzar» el seu admirat Verdaguier, del qual després seria biògraf i estudiós. Es van treure els pròlegs de l'època que podien haver estat conflictius, com el de Jaume Collell al volum *Pàtria*. Curiosament, alguns dels poemes patriòtics d'aquest recull contenen peces d'un pregon esperit anticastellà i anticontralista —no antiespanyol—, que tinc la impressió que van passar per alt als censors, en el supòsit que realment es llegissin el llibre. Vegem-ne només un exemple, aquesta octava de «Lo Farell», poesia que és la versió poètica del «Memorial de Greuges» de 1885, que dono amb ortografia regularitzada:

Perquè no exploten l'Ebro, Guadiana i Tajo els altres,
nos deixariem perdre lo Llobregat i el Ter?
De treballar voldrien privar-nos a nosaltres
i estendre llurs Sàhars a nostre humil verger?
Voldrien que acotàsseu la testa gegantina,
Montseny, i tu, muntanya de Montserrat divina,
perquè Castella és plana? Perquè no té marina,
voldrien que venguéssim los ports a l'estranger?¹⁹

17. «El control del libro durante el primer franquismo», *Diálogos: Revista do Departamento de História e do Programa de Pós-Graduação em História* (Universidade Estadual de Maringá, Brasil), vol. 18, núm. 1 (gener-abril 2014), p. 361-380.

18. No se'n va fer publicitat específica, que sàpiga. De fet, el títol es troba enmig d'altres novetats de la diada i només destaca pel preu, 125 pessetes, al costat d'obres que solen oscil·lar entre 25 i 30 pessetes.

19. Extret de Jacint VERDAGUER, *Pàtria*, edició crítica de Ramon Pinyol i Torrents, Vic, Eumo i Societat Verdaguier, 2002, p. 321. Sorpren també, o no, com en el cas de Riber que cito a continuació en el text, que Guillermo Díaz-Plaja se servís igualment de dos versos del mateix poema, «Mes estic sol! No en cria ja, de gegants l'Espanya; / no hi són lo de Paredes ni el *Fuerte* de Ocharán», per certificar que mostren «una actitud que podria servir de precedent al *Desperta Espanya!* de Maragall» (*op. cit. infra* en la n. 52, p. 124). Són lectures interessades, naturalment, però possibles en

Curiosament, mossèn Llorenç Riber,²⁰ l'escriptor mallorquí membre de la Real Academia Española i molt compromès amb el Règim, i, això sí, fervent admirador de Verdaguer, en el seu discurs de «mantenedor» de la Fiesta de las Letras de 1945, la contraproposta franquista només en castellà dels Jocs Florals, posa aquesta estrofa per avalar justament el contrari del que sostinc, afirmant que no és «la Némesis de la indignación retórica la que lo inspira, como a tantos otros poetas florescos, sino el más dolorido patriotismo [espanyol]». ²¹ És clar que Riber situa el poema en el context de l'Exposició Internacional de Barcelona de 1888 i amaga tota referència al «Memorial».

És obvi que Verdaguer no era sospitós, ni des del punt de vista religiós ni del polític. Sospitosa o, millor dit, perillosa, era la llengua, una llengua que, a més, s'havia posat al dia, que s'havia modernitzat, en la línia de la normativització que era pròpia dels idiomes del seu entorn, una llengua de cultura i senyal d'identitat d'un poble. L'odi —no se m'acut cap mot més precís— envers la persona i l'obra de Pompeu Fabra era notori entre l'espanyolisme de la preguerra, de la guerra i de la postguerra. Diaris, revistes, discursos i llibres de l'època en van plens. Fins i tot els catalans que feien *Destino* a Burgos en plena contesa van haver de sortir a defensar la seva obra! Maria Josepa Gallofré reproduceix en el seu remarcable estudi sobre la censura un article signat CAM (un pseudònim usat per Cèsar August Matons)²² de la revista del 19 de març de 1938, contra una sèrie d'exabruptes de l'Agència Logos —pertanyent a l'Editorial Católica— contra el filòleg català amb motiu d'un homenatge que se li havia fet a Barcelona en complir setanta anys

certa manera, ja que, com he dit, en Verdaguer no hi ha una postura antiespanyola, sinó reivindicativa de la personalitat catalana, que veu ofegada pel centralisme i l'esperit castellà predominants en la seva època.

20. Sobre Riber, veg. la semblança de Josep Massot i Muntaner al seu recull *Escriptors i erudits contemporanis*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 51-63; també Damià PONS i PONS, *Entre l'afirmació individualista i la desfeta col·lectiva: (Escriptors i idees a la Mallorca del primer terç del segle xx)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Universitat de les Illes Balears, 2002, p. 131-142.

21. Veg. el text complet del seu parlament a *Memoria. Año 1945*, Barcelona, Asociación de la Prensa (C.N.S.), 1946, p. 138-147. Riber elogiava *Canigó*, amb un to diria que defensiu, i que Verdaguer usés l'expressió «L'heroica i pia Espanya» dient: «¡Heroica y pía! Quien para España hallaba epítetos tan fuertes y requiebros tan de miel no pudo jamás desamar a España. La amó siempre con amor incansable y confesó siempre este amor ante Dios y ante los hombres» (p. 145-146).

22. Aquest personatge havia estat catedràtic de l'Escola Superior d'Agricultura de la Mancomunitat, secretari de la Cambra Oficial del Llibre i membre del Partit Catalanista Republicà. Després de la guerra fou delegat de l'Institut Nacional del Libro Español (INLE) a Barcelona i, sembla, que expulsat de la Falange el 1941 per raons que desconec (veg. Lluís Nicolau d'OLWER i Ferran CUITO I CANALS, *Epistolari de l'exili francès (1941-1946)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 35).

(l'article diu «ochenta»). Vet ací un fragment significatiu: «Logos afirma, y no es la primera vez que lo leemos, que el catalán de Pompeyo Fabra —es decir, el de los catalanistas— es un lenguaje artificial, casi convencional. Esto no es cierto y porque no es cierto nos parece contraproducente. Nada más que por eso». Un parell de paràgrafs abans, tanmateix, s'havien curat en salut: «No pretendemos, Dios nos libre, de defender a Pompeyo Fabra y a su obra».²³ En què quedem? Amb la Barcelona ja ocupada, l'*Hoja Oficial de la Provincia de Barcelona* (coneguda també com l'*Hoja del Lunes*) publicava un article, sense signar, amb el títol «La espanyolización idiomática», on, entre altres disbarats, apareixia aquest: «Al fin Barcelona es una ciudad española. [...] Hubo que aprender a hablar y escribir en un idioma que Pompeyo Fabra, con ayuda del diccionario francés, elaboraba concienzudamente en su despacho» (13 novembre 1939, p. 3). En fi, no cal reproduir més textos d'aquesta mena, que sempre diuen el mateix i destillen idèntica ràbia.

Si l'actitud amb una obra de tipus culte i de la rellevància històrica de Verdguer era l'excepcionalitat (amb l'adaptació a la vella ortografia, però), el 1940, també es va produir un altre cas singular, que es troba en la mateixa línia: es van autoritzar, sembla que fou el primer cop que es feia en el primer franquisme, unes representacions teatrals en català: les de la Passió d'Olesa (i poc després també eren permeses les d'Esparreguera, Molins de Rei i Mataró). De tota manera, la publicitat i els llibrets de l'espectador foren obligatòriament publicats en castellà, cosa que ha portat confusions en alguns historiadors, que cregueren que havien estat prohibides o representades en castellà. De fet, els «passionistes» es van assegurar la conformitat del bisbat i després van argumentar al governador civil, el militar falangista Wenceslao González Oliveros, furibund anticatalà i defensor de les teories racistes nazis,²⁴ que no hi havia text (cosa falsa, perquè s'utilitzava de base el de fra Antoni de Sant Jeroni, del segle XVIII, del qual n'hi havia nombroses edicions) i que no es podia fer en castellà perquè era en vers, els actors se sabien de cor la Passió i traduir-la i aprendre-se-la hauria estat impossible.²⁵ Les funcions, a

23. Maria Josepa GALLOFRÉ, *op. cit.* en la n. 4, p. 486-487.

24. Del pensament i activitat d'aquest sinistre personatge, que prohibí qualsevol expressió escrita en català i el seu ús oral en públic i es distingí a perseguir-lo de totes formes i maneres, en dona una bona mostra Josep BENET, *Catalunya sota el Règim franquista*, Barcelona, Blume, 1978, esp. a les p. 288 i s. Més recent i més complet és Javier TÉBAR HURTADO, *Barcelona anys blaus: El governador Correa Veglison: poder i política franquistes (1940-1945)*, Barcelona, Flor del Vent, 2011, i, sobretot, el seu notable capítol «Los años de implantación de la dictadura en Barcelona (1939-1945)», a Pau CASANELLAS *et al.*, *Gobernadores: Barcelona en la España franquista (1939-1977)*, Granada, Comares, 2015, p. 1-29; també la biografia succinta que en fa Joan Maria THOMÀS a *Feixistes!: Viatge a l'interior del falangisme català*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2008, p. 11-16.

25. Veg. sobre tota aquesta qüestió, Jacint BASSÓ i Ramon PINYOL I TORRENTS, «Les passions locals. Primers espectacles en català autoritzats a la postguerra (1940)», *Revista de Catalunya* (Barcelona), núm. 55 (setembre 1991), p. 100-113.

una de les quals assistí el bisbe Díaz de Gómara, administrador apostòlic de Barcelona, van tenir un cert ressò a la premsa. Un cronista anònim d'*El Correo Catalán*, de l'11 de febrer de 1940, dona potser una de les claus de l'especial «tolerància» que es va tenir amb l'espectacle olesà:

[...] desde hace ya más de siglo y medio [tienen lugar], durante los domingos de Cuaresma, las representaciones de un drama sacro escrito por un monje de Montserrat [sic!], allá por los años 1750, y cuyo título es *Passió, mort i resurrecció de Nostre Senyor Jesucrist*.²⁶ Esta obra está escrita en el catalán que usaban en aquel entonces los habitantes de Cataluña. Catalán lleno de palabras de sabor popular, sin complicaciones filológicas ni ortográficas, con barbarismos y con gran cantidad de palabras castellanas o de marcada influencia castellana, mezcladas en el texto: es decir, un catalán *arcaico*, cuyo rancio sabor de cosa pretérita y antigua ha sido conservado cuidadosamente por los olesanenses como una de las mejores joyas de que puede envanecerse la población, a la que el nombre de su *Pasión* ha dado fama y gloria.²⁷

3. «LA GENT NO LLEGEIX CATALÀ. PER AIXÒ NO ES PUBLICA [...] EN AQUEST DIALECTE PROVINCIAL»

El llibre, el primer realment rellevant de la postguerra, va tenir una bona sortida, a desgrat del preu elevat per a l'època (125 pessetes). Segons Massot i Muntaner, les obres completes «s'exhauriren en una mica més d'un any i calgué pensar a reeditar-les. L'ambient, però, no hi era gaire propici». I reporta, en aquest sentit, un article de Domènec Montagut, de 1945, en què el governador civil, Correa Véglison,²⁸ de trista memòria, havia declarat al periodista i polític anglès Vernon Bartlett, quan aquest li havia preguntat la raó de no permetre escriure en català: «Ja es permet. Ara mateix s'han publicat les obres completes de mossèn Jacint Verdaguer. Però ningú no les compra. La gent no llegeix català. Per això no es publica res més en aquest dialecte provincial». Un desvergonyiment que frega l'obscenitat. Diria que no calen més comentaris.²⁹

És possible que l'ambient no fos gaire favorable, perquè Cruzet, suposo que convençut que ja li havien autoritzat totes les obres, podia ara aconseguir en vo-

26. Com és sabut, l'autor d'aquest famós text fou el trinitari descalç vigatà fra Antoni de Sant Jeroni.

27. Copio el fragment de l'article citat en la n. 25, p. 106-108.

28. Sobre aquest personatge, vegeu, per exemple, una síntesi de la vida i de la seva tasca a Barcelona, a Josep BENET, *op. cit.* en la n. 24, esp. les p. 398-402. Vegeu sobretot, però, la llarga i documentada biografia i la seva actuació a Barcelona a Javier TÉBAR, capítol citat en la n. 24, p. 29-61.

29. *Op. cit.* en la n. 11, p. 440-441.

lum solt tres llibres emblemàtics i se suposa que gens «perillosos»: *L'Atlàntida*, *Canigó* i *Montserrat*. El 22 de novembre de 1943 va presentar a Madrid tres instàncies, una per a cada un dels títols esmentats, amb un tiratge previst de tres mil exemplars de cada un. Tots tres van ser informats favorablement pel que fa al contingut, però amb la conclusió final següent del lector: «Se recuerda que estas obras son suspendidas de acuerdo con el criterio que prohíbe los idiomas regionales». Més clar, no ho podien dir. Per això, ja molt poc temps després de presentada la sol·licitud, el 6 de desembre, els era denegada a totes tres obres l'autorització. Però sembla, a la vista de les fitxes de l'expedient, que no se li va arribar a comunicar la denegació, o Cruzet va saber-ho d'alguna manera i va fer alguna gestió, perquè el 17 de desembre li van notificar «que de dichas obras se halla reservada la edición solamente para eruditos con limitaciones propias de este carácter de autorización». Una manera bastant ambigua d'autoritzar. Un mes més tard, el 19 de gener de 1944, Cruzet escrivia a Juan Beneyto Pérez,³⁰ que tenia un càrrec important dins l'aparell censor franquista, per assegurar-se que podia realment tirar endavant, compromentent-se a donar els llibres «en versión original» i amb les formalitats de «presentación, encuadernación y precio» perquè «puedan considerarse destinadas solamente a los eruditos». Una altra manera de fer veure que determinats autors podien «tolerar-se», amb limitacions, naturalment.

Un altre llibre que va haver de passar per l'estretíssim corredor de la censura va ser *Canigó*, promogut per l'editorial Sala de Vic, il·lustrat amb dibuixos de Junceda. Presentada la petició el 19 de febrer de 1945, quatre dies després el censor en proposava d'autoritzar-lo. Però va topar amb el fet que portava com a pròleg una petita biografia «escrita en catalán antiguo del tiempo del poeta», tot i que escrita aquell mateix 1945. L'11 d'abril, la superioritat deia, en una nota manuscrita que hi ha a l'expedient de censura, que «no se puede autorizar: escrito en catalán», suposo que en resposta a una instància de Sala en què deia que, ja que se li havia autoritzat el text, amb ortografia de l'època, demanava que ho fos també aquesta notícia introductòria i remarcant que es feia amb motiu del centenari del naixement del poeta. La resolució, denegatòria, fou comunicada a l'editor tres dies més tard. El llibre, com era obvi, fou publicat sense pròleg i sense el mapa del Pirineu que figurava a l'edició de 1886, que tampoc no va ser autoritzat. No he sabut trobar cap explicació per la prohibició del mapa, de 1886! Els camins de la Censura, com es pot anar veient, eren imprevisibles.

30. Sobre el personatge, veg. l'apartat 4 del present treball. Reprodueixo la carta íntegra en l'annex III. Sembla que llavors era el delegado nacional de Propaganda, del qual depenien tots els serveis de Censura, de la classe que fossin. Josep MIRACLE, a *Quatre coses del meu temps*, Barcelona, Edicions La Paraula Viva, 1976, p. 341-344, explica, de manera no gaire clara, que fou ell, per encàrrec de Cruzet, qui anà a Madrid i arrencà l'autorització del mateix Juan Beneyto.

El mateix 1945, en què, com veurem després, el Règim va intentar utilitzar de moltes formes i maneres la commemoració del centenari del naixement de Verdager, alguns editors, com ara acabem de veure amb Sala de Vic, van intentar aprofitar l'ocasió pensant en una major permissivitat censòria. Així, Montaner i Simon va proposar, el 30 de juny, una edició de bibliòfil de 300 exemplars de *Què diuen els ocells?* (amb algunes addicions d'altres poemes verdaguerians), amb ortografia no normativa. El volum fou qualificat així pel censor: «Obra de carácter campesino y lírico. Se edita en catalán por conmemorar el centenario del poeta Verdager». Tot i això, no el van autoritzar fins al 24 d'agost.

4. VERDAGUER, TOLERAT I UTILITZAT PER A L'INTENT DE LINGÜICIDI DEL CATALÀ

Ni la celebració del centenari no va suposar obrir la mà a l'edició normal de llibres en català. El català era bandejat per sistema i, en els casos excepcionals en què s'autoritzava, es feia en ortografia antiga, en edicions reduïdes, amb prohibició de pròlegs, o, com va ser la «moda» fins ben enllà dels anys quaranta —almenys fins al 1946—, amb condicions punitives com obligar a posar el títol en castellà i introduccions i notes en aquesta llengua.³¹

Les primeres *Normas de censura*, vigents des del final de la guerra i durant els anys quaranta, en el punt novè ja explicitaven el següent: «Los idiomas regionales deben prohibirse cuando no sirvan propiamente a un mayor ambiente o a una particular mayor esfera de divulgación de los principios del Movimiento y de la obra del Gobierno (Oficio de la Subsecretaría 16 de marzo de 1939)» (transcrit per Juan Beneyto, *op. cit.* en la n. 32, p. 39).

L'aplicació ja fou immediata en entrar els «nacionals» a Barcelona el 26 de gener de 1939, com ho havia estat anteriorment en ocupar altres parts del territori de Catalunya. Juan Beneyto Pérez, un dels primers implicats en l'aparell censor franquista, antic valencianista i signatari de les *Normes de Castelló* —en les quals els escriptors valencians s'adherien a les normes de Fabra—, i que va posar les bases teòriques del «caudillaje» aplicat a Franco, en un article titulat «La censura literaria en los primeros años del franquismo. Las normas y los hombres», explica la requisita militar de la propaganda política en català que portaven els falangistes en entrar a Barcelona, a la qual ja hem al·ludit més amunt: «Serrano hizo traducir al catalán un discurso para ser difundido durante aquellas operaciones [l'ocupació

31. Per a una visió de conjunt del que fou la persecució del català en els anys quaranta, que passa per sobre, però, del primer lustre de la dècada en els aspectes que ens interessin ara, veg. provisòriament Joan Maria THOMÀS, «Franquistes catalans i llengua catalana durant el primer franquisme», *Llengua & Literatura* (Barcelona), núm. 9 (1998), p. 153-171.

de Catalunya]. Se lo tradujeron no sé si Ignacio Agustí o Juan Ramón Masoliver... pero al ser descargados sus ejemplares de los camiones que los transportaban fueron destruidos por el mando militar. (Esto echa por el suelo la afirmación de Carles Riba de que no era cosa que saliera de un cuarto de banderas sino de un catedrático de Filología, achacándolo a Tovar.)».³² Aquest fet puntual no prova que els militars s'ocupessin durant dècades de la persecució legal i pràctica del català. Una altra cosa era, com sap tothom que té una edat i va fer el «servicio militar», la irritació de la majoria de militars professionals en sentir a parlar en una altra llengua que no fos el castellà. Però les accions per fer desaparèixer la llengua les van portar a la pràctica sobretot els intel·lectuals —molts d'ells catedràtics universitaris, jutges, escriptors, militars especialistes (enginyers, advocats)— i els funcionaris del Règim, en llur majoria falangistes d'una tendència o altra. I la singular autorització de l'obra completa de Verdaguer n'és un exemple paradigmàtic.

Joan Fuster, que va difondre a bastament aquesta hipòtesi, deia en un llibre d'entrevistes de 1977: «Los archivos de la Censura, cuando sean ventilados, pondrán en evidencia la hostilidad al catalán, ¿por parte de quién? Este es el enfoque nebuloso. ¿A quién le interesaba la extinción del catalán como lengua de cultura? No a los sargentos: a los profesores. Reflexionando sobre el “lingüicidio” intentado contra el catalán, Carles Riba me decía: “Eso no sale de un cuarto de banderas, sino de una cátedra de Filología...”. O sea de quienes saben, profesional y profesoralmente, cómo se puede ahogar un idioma, cuando se pusieron a ello, hicieron lo posible. [...] El doctor Tovar calculaba que, con cuarenta años aproximadamente, si seguían sus indicaciones, el catalán se iba a la mierda como lengua de cultura y, por tanto, como lengua *tout court*. No estaba mal planteado el genocidio cultural atribuido *sotto voce* al doctor Tovar, y no desmentido, que se sepa, por este ilustre intelectual totalitario».³³ Tovar fou guardonat, ai las!, el 1982 amb la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya.

Tornem-ho a resumir, ara amb una citació gràfica i ben precisa d'un il·lustre historiador de la literatura castellana contemporània, José-Carlos Mainer, que co-neix bé el tema, en referir-se a l'ocupació de Catalunya:

[...] la feroz consigna «Habla la lengua del imperio» apuntaba directamente contra convicciones y sentimientos muy arraigados, como hizo constar inútilmente el alarmado Dionisio Ridruejo al llegar a la Barcelona recién conquistada. A finales de enero de 1939, frente a su domicilio en calle de la Mercè, en

32. «La censura literaria en los primeros años del franquismo. Las normas y los hombres», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam* (Amsterdam), núm. 5 (1987), p. 27-40; la citació és a la p. 33.

33. Antonio BENEYTO, *Censura y política en los escritores españoles*, Barcelona, Plaza & Janés, 1977, p. 309-310. Cal no confondre aquest estudiós amb el censor Juan Beneyto, autor de l'article esmentat en la n. ant.

Badalona, ardieron los libros del ingeniero y filólogo Pompeu Fabra, que había normativizado con prudencia y éxito la ortografía de la lengua [...]. En la calle de Pelayo, los ejemplares de «A Tot Vent», la espléndida colección narrativa de la editorial Proa, se quemaron en piras. El problema no era el contenido de los libros, sino su lengua y lo que esta significaba como factor de cohesión de una sociedad tachada.³⁴

5. 1939-1981: VERDAGUER PASSAT PER LA CENSURA

Entre 1939 i 1981, segons els expedients de censura³⁵ conservats a l'Archivo General de la Administración (AGA) d'Alcalá de Henares, foren presentats a la Censura de llibres, que, convé recordar-ho, s'exercia a Madrid —a Barcelona només s'autoritzaven fulletons publicitaris, estampes i poca cosa més—,³⁶ un total de deu títols en castellà (i un que devia passar-la, però que no en consta cap expedient a l'AGA) i vint-i-vuit en català (i de set dels quals no hi ha expedient, però que és impossible que no fossin censurats). Algun altre, com l'antologia amb ortografia arcaica feta per José Maria Castro y Calvo —catedràtic de la Universitat de Barcelona— per delegació del Consejo Superior de Investigaciones Científicas a la capital catalana, que sortí el 1945, sembla que estava exempt de passar la censura pel fet d'editar-lo aquesta institució estatal.

És curiós de constatar que, en les versions castellanés, mai no hi hagué problemes: s'autoritzaven sempre per sistema i, només en un cas, les pegues es trobaren en el pròleg del traductor, Lluís Guarner; tres esmenes, això sí, significatives, en l'antologia editada per Aguilar de Madrid el 1944 (el permís s'havia demanat l'any anterior): canviar «nacional» per «regional» («los límites de lo nacional» i «epopeya

34. *Falange y literatura: Antología*, Barcelona, RBA, 2013, p. 129-130.

35. Avui els investigadors estan estudiant a fons aquests expedients i comencen a publicar-se llibres amb visions remarcables del que fou, per a la cultura catalana, l'aparell repressor franquista. Veg., com a mostra d'interès, dos volums col·lectius recents que recullen contribucions diverses, ja sigui sobre autors, ja sobre col·leccions: Laura VILARDELL (ed.), *Traducció i censura en el franquisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2016, i Montserrat BACARDÍ i Pilar GODAYOL (ed.), *Traducció i franquisme*, Lleida, Punctum, 2017. El volum de Jaume CLOTET i Quim TORRA, *Les millors obres de la literatura catalana (comentades pel censor)*, Barcelona, Acontravent, 2010, constitueix una antologia remarcable dels informes delsensors, però el títol de l'obra resulta confús, ja que no es refereix ni a la coneguda col·lecció «MOLC», d'Edicions 62, ni les 150 obres reportades són de les «millors» de la literatura catalana.

36. Les delegacions provincials de Prensa y Propaganda, quan tingueren aquest nom o un altre, sí que controlaven el compliment de les ordres de Madrid, tant en llibres com en teatre o cinema. A les províncies es feia el control dels diaris i les revistes, de les emissions radiofòniques —hi havia uns funcionaris que escoltaven en directe tota la programació—, les conferències i coses semblants.

nacional» [*Canigó*] i una «nacionalidad catalana» per «comunidad»). Guarnier no devia haver copsat del tot la *finezza* amb què treballaven els censors.

Els llibres en versió castellana del primer lustre dels anys quaranta foren sis i la diferent consideració que rebien les mateixes obres o el mateix autor en el mateix període il·lustra, per si calia, que el problema era la llengua. Els casos que hem vist abans dels quatre llibres editats per Cruzet, el de l'editorial Sala de Vic i les exigències el 1945 quan volgueren reimprimir les *Obres completes* de posar-hi «el prólogo y notas en castellano» són ben significatius. Les coses van seguir més o menys igual fins al 1949, en què hi ha un tomb, en permetre que els textos verdaguerians surtin amb ortografia fabriana, que de fet era el que ja succeïa amb altres obres en català que foren autoritzades en aquests anys.

Després, des dels anys cinquanta, normalment, si les obres eren reedicions i, per tant, ja autoritzades abans, o figuraven en les *Obres completes*, es feia referència als expedients anteriors i s'aprovaven sense més tràmits. Les antologies noves o els volums que contenien textos fins aleshores inèdits eren, però, examinats a fons, almenys per alguns censors. Això, per exemple, passava el 1964, amb un llibret de la «Collecció Popular Barcino», *Pàgines autobiogràfiques*, preparat per Enric Bagué; l'amatent censor, un tal F. Aguirre, va trobar a la pàgina 67 un encomi de Verdguer al català: «hay un elogio de la lengua catalana pero no creo que tenga tanta importancia. Creo que se puede permitir su publicación». El fragment alludit, de l'epíleg de *Dos màrtirs de ma pàtria* (1865), escrit als disset o divuit anys, que sí que va figurar en l'edició publicada, diu així: «[...] paladins com jo de la llengua catalana, disposats sempre a trencar una llança per la reina que una altra ha destronat, no sé si més o menys encisadora que la nostra. Aquesta llengua de la qual més de quatre que en begueren la llet malaguançada s'atreveixen a dir, com si fossin bords, que no la coneixen, sense que els caigui la cara de vergonya».³⁷

Encara el 1979, amb la censura teòricament abolida, a la fitxa de l'AGA de *L'Atlàntida* de la popular collecció «Les Millors Obres de la Literatura Catalana» («MOLC»), d'Edicions 62, es fa referència al fet que l'obra ja havia estat autoritzada a l'editorial Vasco Americana el 1967, el mateix que es diu també, el 1981!, del *Canigó*, igualment de la «MOLC», al·ludint al fet que el llibre tenia permís donat a

37. Ed. cit., p. 67-68. Cal tenir en compte que el text està «arreglat», tant des del punt de vista estilístic («mamaren» canviat per «begueren», o «gosen» per «atreveixen a», per exemple) com de contingut, amb supressions que podien ser problemàtiques: «vosaltres que cada fiblada d'aire que en braços de la pàtria respirau és una onada de foc que us va a abusar lo cor, com lo meu enamorat de la que algun temps sentí sota son peu esclava rondinar la mar immensa, que a sa més sòbtil alenada vegé rodolar ceptres i corones i com als adols de l'huracà vegé fondre boscuries de naus i de vaixelles» (cito per l'edició crítica de Ricard Torrents, Jacint VERDAGUER, *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Llucià i Marcià*, Vic, Eumo i Societat Verdguer, 1995, p. 195-196).

l'editorial Selecta també el 1967. Regirar els expedients i els fitxers en plena Transició no havia deixat de ser una pràctica ben arrelada entre els funcionaris.

També passaren censura els llibres sobre Verdaguer. Algun, com el del P. Monjas, publicat per l'Editora Nacional, sembla que se n'hauria lliurat. D'altres, com indico en l'annex I, no se n'ha trobat l'expedient. Tots els que he pogut consultar no van tenir problemes i foren autoritzats ràpidament. *A posteriori*, sí que en va tenir Josep Miracle, però amb l'autoritat eclesiàstica, a propòsit del seu llibre *Verdaguer amb la lira i el calze* (1952), on defensava que l'escriptor havia entrat al seminari sense vocació, la qual se li hauria despertat quan va cantar missa. Va ser denunciat al bisbat, que el va sotmetre a una comissió de teòlegs. El bisbe Modrego va dir a l'autor que si se «sotmetia al seu veredict, no passaria res», però, en cas contrari, el llibre «seria condemnat per l'Església»,³⁸ cosa que segurament implicaria la retirada del permís de circulació del llibre per part de les autoritats governatives, aleshores molt amatents al que deia la jerarquia catòlica. Finalment no va passar res.³⁹

6. 1945: «HACE CIEN AÑOS NACIÓ UN GRAN POETA ESPAÑOL»

La data de 1945, coincidint també amb un canvi de conjuntura internacional amb la derrota de l'Eix i amb repercussions internes espanyoles, no podia ser menystinguda pels vencedors a l'hora d'instrumentalitzar la figura de Jacint Verdaguer per als seus interessos de mostrar la tolerància del Règim amb la cultura catalana i d'assimilar l'escriptor català modern més emblemàtic a la literatura espanyola.

Hi ha diversos estudis parcials sobre com van anar les coses en l'àmbit oficial, a l'exili, en la minsa i desorganitzada clandestinitat, en l'estament eclesial, en certes institucions acadèmiques, en entitats locals, en l'àmbit popular. Ens manca, encara, un estudi global i alhora detallat de com va anar aquell 1945.⁴⁰ No tinc ni

38. *Quatre coses del meu temps (Memòries)*, Barcelona, Edicions La Paraula Viva, 1976, p. 326-328. Miracle afirma que el més combatiu contra ell era mossèn Joan Bonet i Baltà, gran estudiós de la història de l'Església catalana i de la figura de Verdaguer.

39. A banda dels que se sotmetien a la censura eclesiàstica per la seva condició de religiosos o per voluntat de catòlics, l'Església va mantenir un servei d'orientació literària molt complet i eficaç, igual que ho va fer amb el cinema i el teatre, especialment a través de la revista *Ecclesia* i del butlletí setmanal del S.I.P.E. (Servicio Informativo de Publicaciones y Espectáculos); veg. M. L. ABELLÁN i J. OSKAM, «Función social de la censura eclesiástica. La crítica de libros en la revista *Ecclesia* (1944-1951)», *Journal of Interdisciplinary Literary Studies / Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios* (Amsterdam), núm. 1 (1989), p. 63-118. Per a Catalunya, en època més tardana, veg. Mireia SOPENA, «Diligent i irreductible. La censura eclesiàstica als anys seixanta», a L. VILARDELL (ed.), *op. cit.* en la n. 35, p. 35-50.

40. Una visió general panoràmica interessant és la que dona Olívia GASSOL a «Verdaguer, Maragall, Riba, Espriu: l'evolució de la imatge del poeta nacional durant la postguerra», a *L'escriptor*

la pretensió ni la capacitat de fer-lo ni ara ni aquí i ves a saber si més endavant podré posar-m'hi. En tot cas, hi ha dos aspectes que sí que tractaré amb un mínim d'atenció, tots dos de l'àmbit oficial.

a) *La celebració oficial*

Sabem que els darrers mesos de 1944, des de Folgueroles i des de Vic, es van començar a fer gestions per commemorar el centenari verdaguerià. Hi havia la voluntat oficial de fer-ho des de l'organització de l'Estat —de fet, les activitats folguerolenques i osonenques es va incardinar dins la programació oficial— i es va constituir una comissió, presidida per l'ultracatòlic Gabriel Arias-Salgado, que més endavant seria ministre i llavors era vicesecretari d'Educación Popular —l'organisme que dirigia el que anomenaven Prensa y Propaganda—, i controlada de manera efectiva pel governador civil de Barcelona, Antonio Correa Véglison. En formaven part José M. Castro y Calvo (degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat), Tomàs Carreras i Artau (ponent de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona), Diego Ramírez Pastor (president de l'Associació de la Premsa i director d'*El Correo Catalán*), Martí de Riquer (Reial Acadèmia de Bones Lletres), Xavier de Salas (Ateneu Barcelonès), Felip Mateu i Llopis (director de la Biblioteca Central, com fou rebatejada la Biblioteca de Catalunya) i José Bernabé Oliva i José Pardo (delegats provincials de Barcelona, respectivament, dels departaments de Prensa y de Propaganda de FET i de las JONS). Una comissió, com es pot veure, «provincial» i barcelonina. La visibilitat externa dels actes commemoratius es limità, diria, a permetre que la premsa en parlés, a organitzar un cicle de conferències⁴¹ i a convocar un premi periodístic convocat dins l'àmbit espanyol per Ordre

i la seva imatge: Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània, ed. a cura de Ramon Panyella i Jordi Marrugat, Barcelona, L'Avenç i Grup d'Estudis de Literatura Contemporània de la UAB, 2006, p. 271-298. Molt més detall a Joan SAMSÓ, *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, esp. les p. 57-62. I, pel que fa a la literatura, és imprescindible l'article de Joaquim Molas citat a la n. 4. Al maig de 2017, organitzada per la Casa-Museu Verdaguer de Folgueroles i comissariada per Carles Puigferrat, s'obrí una interessant exposició panoràmica, dels anys trenta als setanta, sobre el tema: «Verdaguer segrestat. L'apropiació del mite durant el franquisme». Són de consulta obligada sobre el tema Llorenç SOLDEVILA, «Contribució a l'estudi de les commemoracions verdaguerianes de 1945 als Països Catalans», a *Miscel·lània Ricard Torrents*, Vic, Eumo, Universitat de Vic i Eumogràfic, 2007, p. 529-547, i l'article del mateix autor citat a la n. 56.

41. Se'n donà força publicitat a la premsa. Entre els «escollits», destaquen Joaquín de Entrambasaguas (va presidir la comissió depuradora franquista que va ordenar la destrucció dels 50.000 exemplars tirats, encara sense enquadrar, d'*El hombre acecha*, de Miguel Hernández, dels quals només se'n van salvar quatre, que van permetre editar el llibre el 1981), Manuel de Montoliu, Guillermo Díaz Plaia (aleshores encara no s'havia unit els cognoms amb un guionet), Ramon D. Perés,

de l'1 d'abril sota el tema «Personalidad y obra de Jacinto Verdaguer», que guanyà l'escriptor falangista Félix Ros, catedràtic de l'Institut Verdaguer, amb l'article «Recuerdo de Verdaguer» (reproduït en l'annex iv). Els escrits havien de ser inèdits i el treball guardonat seria publicat en diversos diaris espanyols. No cal dir que no se n'hi va poder presentar cap en català, perquè, senzillament, aquesta llengua no existia oficialment, com no existia cap mena de publicació periòdica en el nostre idioma.⁴²

Els actes commemoratius oficials es van iniciar a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona, el 23 d'abril, remarcant que era la «Fiesta del Libro», presidits pel rector, el governador Correa i el bisbe Modrego, amb un parlament del ja esmentat degà de Filosofia i Lletres, Castro y Calvo, que havia dedicat ja algun treball a Verdaguer i encara, com he explicat més amunt, faria una antologia verdagueriana. I es van cloure doblement. El 29 de maig, al Teatre Coliseum, en el marc de la Fiesta de las Letras —una mena de rèplica dels Jocs Florals, com ja s'ha dit més amunt—, que organitzava la franquista Associació de la Premsa, que convocava un certamen, en castellà, cada any i que el 1945, excepcionalment, va proposar un premi de poesia en català per al tema «Fe» (també tenia els de «Patria» i «Amor», entre d'altres). El jurat el presidia el governador Correa. Hi van assistir el capità general Solchaga, el bisbe de Barcelona, el governador civil i tota la cúpula de les autoritats franquistes barcelonines. Va guanyar la poesia «El cant de l'amor», una glossa del poema verdaguerià *Sant Francesc s'hi moria* (era el tema obligat en la convocatòria, no fos cas que s'hi presentessin escrits inadequats), del P. Jaume Garcia Estragués,⁴³ de l'Oratori de Sant Felip Neri. El poema va ser llegit per la rapsoda Maria Joana Ribas, alumna de l'Institut del Teatre. Tots els altres premis,

Lluís Guarner, Lluís M. Soler i Josep Llobera. Les de Montoliu i Díaz-Plaja són reproduïdes, segurament resumides, en la *Memoria* cit. en la n. 21, en les pàgines 55-65 i 67-70, respectivament, com també la bibliografia verdagueriana de Guarner (p. 71-78), impresa en aquest moment en diversos llocs. La crònica de l'acte també figura en aquest anuari de 1945.

42. A banda del premi en català —l'únic en aquest idioma— que hi hagué a la Fiesta de las Letras, com s'explica en els paràgrafs següents del cos del text, es «tolerà» la llengua catalana en un premi en el certamen convocat entre alumnes i antigues alumnes de l'Institut Verdaguer de Barcelona convocat dins els actes que s'hi feren en commemoració del centenari (Biblioteca de Catalunya, carpeta Verd. 17-1-2 del Fons Verdaguer).

43. Es tractava d'una poesia en versos pentasíl·labs, dividida en tres parts. És escrita tota en català normatiu, excepte el topònim *Vich*, que surt un parell de cops. És reproduïda a l'*op. cit.* en la n. 21, p. 91-96. Aquest autor, de biografia gairebé desconeguda, sembla que havia nascut el 1914 i que morí el 1982. Escriví diversos llibres de versos, com ara *Estampes i oracions* (1947), *Pa d'Àngels: versos de primera comunió* (1948), *Saltiri* (1962), *Celístia* (1969) i *Clarianes* (1972). Escriví també goigs i càntics religiosos i és l'autor de les poesies del llibre de Lluís Millet, *Cants espirituals per a ús del poble: Segona sèrie 1937-1940* (1951). El seu germà Francesc fou un conegut il·lustrador infantil i pintor d'esglésies.

recordo que en llengua castellana, van ser donats a persones de fora de Catalunya. L'acte es va cloure, com era preceptiu, amb el *Cara al sol* i l'himne nacional espanyol. La segona cloenda va tenir lloc a Folgueroles el 4 de juny, amb la inauguració d'un baix relleu de Manolo Hugué, titulat *Sembrant*. La va presidir el governador civil de Barcelona, acompanyat dels altres governadors de les províncies catalanes. Hi hagué una missa oficiada pel bisbe Perelló de Vic i un discurs de Correa Véglison, lloant Verdaguer, de qui va llegir en català exactament quatre versos⁴⁴ i va comentar l'escultura d'Hugué. Es va acabar l'acte oficial amb els mateixos himnes que a Barcelona. A la tarda hi hagué activitats folklòriques per al públic assistent. Els actes de Folgueroles i els resultats obtinguts tenen també un cert interès: una petita biblioteca per al poble de Vic, l'escultura d'Hugué, la cessió a l'Ajuntament d'una part d'una casa familiar de parents del poeta,⁴⁵ l'inici de l'ambient que, molts anys després, donaria lloc al Museu Verdaguer... També a Vic es van fer festes d'una certa rellevància local i comarcal, sota el control de FET y de las JONS i amb la participació destacada de l'estament eclesiàstic, i singularment de mossèn Eduard Junyent.⁴⁶

A banda d'aquesta parafernàlia més oficial, cal destacar sobretot en tota la commemoració, ara des d'un punt de vista d'interès verdaguerià, l'exposició que organitzà la Biblioteca de Catalunya (ara Central) i que va comissariar Pere Bohigas. Realment resulta admirable l'esforç que es va fer d'organització i localització del material exposat i l'impagable catàleg que s'edità, fet per Bohigas, encara útil avui: *Primer centenario del nacimiento de Jacinto Verdaguer (1845-1945). Catálogo de la exposición conmemorativa (3-28 de mayo de 1945)* (Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona i Biblioteca Central, 1946, 80 p.). Cal destacar dues altres publicacions, de caire acadèmic, del moment: la primera edició «crítica» de *L'At-*

44. Els dona *La Vanguardia Española* del dia 5 de juny, que hi va enviar de corresponal tot un Juan Ramón Masoliver. El record popular a Folgueroles és que el discurs del governador gairebé no es va sentir, atès el rebombori festiu dels assistents (comunicació personal de M. Carme Torrens, directora de la Fundació Jacint Verdaguer de Folgueroles, del dia 20 de maig de 2017).

45. En el lloc citat en la nota anterior es diu literalment: «El camarada Pardo [“jefe” Provincial de Propaganda] dio lectura a un documento firmado por don Félix Llusá, sobrino de Verdaguer y propietario de la casa donde se supone nació el vate vicense, documento en el que se hace constar que a fin de crear un museo verdagueriano se cede al Ayuntamiento una parte de la casa del señor Llusá». Aquest museu va trigar encara molts anys a començar-se a materialitzar, concretament fins al 1967. Una primera iniciativa ja havia sorgit durant els primers mesos de 1936, estroncada per la contesa civil.

46. En dona una informació força completa, amb parlaments inclosos dels que es van fer, la revista *Ausona* de la Delegación Comarcal de Educación Popular de F.E.T. y de las J.O.N.S., núm. 17, extraordinari, del 2 de juny de 1945. S'hi reproduïxen diversos poemes verdaguerians de tema osonec, en ortografia arcaica, i un poema i una prosa, en castellà, de dos estudiants premiats en un concurs convocat amb motiu de l'aniversari.

làntida, signada per Eduard Junyent i Martí de Riquer, que publicà l'Ajuntament de Barcelona⁴⁷ el 1946, feta, tanmateix, amb criteris medievalistes, i el número extraordinari de la revista *Mediterráneo* (núm. 9-11, 1945), editat per la Càtedra de Lengua y Literatura Españolas de la Universitat de València, que conté vuit poemes en català normatiu (amb textos, entre d'altres, de Xavier Casp i J. M. López-Picó), deu articles crítics, dos dels quals (Pere Bohigas i Eduard Junyent) són en català, l'edició per primera vegada de *Les quatre passions*,⁴⁸ de Verdaguer, preparada per Martí de Riquer, i la bibliografia general del poeta de Lluís Guarner, publicada també en altres llocs.

Hi hagué, això sí, molts articles sobre Verdaguer en publicacions diàries de Barcelona, d'escàs o nul interès durant aquell 1945. Fins i tot la revista *Lecturas* —propietat, si no m'erro, de la família Borràs de Quadras—⁴⁹ va publicar un article d'Agustí Esclasans⁵⁰ sobre Verdaguer i el centenari pel maig d'aquell any. També hi hagué força conferències (en algun cas, a comarques, se'ls n'escapà alguna en català), algunes petites exposicions i diversos actes commemoratius, entre els quals cal esmentar algun aplec a llocs verdaguerians. Des de sectors eclesiàstics, amb revistes publicades a Catalunya i a Madrid, es tractà de recupear el vessant més devot, apologetic i místic de Verdaguer, en revistes com ara *Estrella de Mar* (Congregacions Marianes, Madrid, núm. 537, 9 juliol 1945), *Cristiandad* (Barcelona-Madrid, núm. 34, 15 agost 1945, amb textos del poeta amb ortografia prenormativa), *Ecclesia* (Acció Catòlica, Madrid, núm. 225, 3 novembre 1945), *Juventud Cristiana* (Sant Sadurní d'Anoia, abril de 1945), *Apostolado Franciscano* (òrgan dels caputxins de Catalunya, núm. 369, abril de 1945), *Plantel. Órgano del Fomento de Vocaciones Sacerdotales* (del Seminari de Vic,

47. El consistori barceloní va encunyar també una medalla commemorativa, amb exemplars en argent i en bronze, dissenyada per Frederic Marès; a l'anvers, amb la cara del poeta mirant cap a la dreta i la llegenda: «A mossèn Jacinto Verdaguer MDCCCXLV-MCMXLV»; al revers, l'escut de Barcelona i la llegenda: «Un dia del meu pare en la vessana a solch i a eixam sembrava el sègol d'or: après, seguint la musa catalana, també sembrí, però sembrí en lo cor». Dec aquesta informació numismàtica a l'amic Josep Bracons, cap de Col·leccions del Museu d'Història de Barcelona. Segons la premsa del moment, anava destinada a autoritats i corporacions (*La Vanguardia Española*, 6 de setembre 1945, p. 12).

48. Es tracta de les parts dedicades a la Passió de Crist dels quatre evangelis canònics, traduïdes de la Vulgata llatina. En vida de l'escriptor només havia estat publicada la de sant Joan.

49. Veg. *supra* la n. 9.

50. «Jacinto Verdaguer (en el centenario de su natalicio). 1845-1945» (extrec la dada del Fons Verdaguer de la Biblioteca de Catalunya, Verd. 17-II-7). Esclasans havia publicat, l'any 1944, *Jacinto Verdaguer: (Un siglo de Barcelona)*, Barcelona, Librería Dalmau. De fet, es tractava d'una adaptació al castellà de la seva monografia *La ciutat de Barcelona en l'obra de Jacint Verdaguer*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1937, que havia obtingut el Premi Joan Maragall 1936 d'assaig de la Generalitat.

maig de 1945), *Ave María. Revista Mensual de Propaganda Religiosa* (Barcelona, 1 maig 1945), o revistes parroquials de poblacions com el Vendrell, Sant Sadurní d'Anoia i Manresa o de parròquies barcelonines com la de Santa Madrona o de Sant Josep de Gràcia o d'organitzacions catòliques diverses. Resulta curiós trobar articles repetits, sense esmentar-ho, d'alguns autors com Manuel de Montoliu⁵¹ o Felipe Casañas, que també apareixen en revistes laiques. Cal esmentar dos setmanaris infantils barcelonins, que es publicaren en els anys quaranta i que volien, en castellà, com no podia ser d'altra manera, recuperar formats, il·lustradors i escriptors de *Patufet* i que dedicaren números al centenari: *Atalaya* (núm. 179, 12 maig 1945, que dirigia Joaquim Muntañola) i *Páginas Vividas* (núm. 83, sense data a la coberta, que, com el títol ja fa sospitar, portava Josep M. Folch i Torres). I, encara, *Barcelona Atracción. Revista Mensual de la Junta Provincial de Turismo* (núm. 304, juliol).

Pel que fa a institucions oficials i paraoficials i entitats privades (algunes amb voluntat «catalanista»), també en alguns casos se sumaren d'alguna manera a les celebracions. La Reial Acadèmia de Bones Lletres, per exemple, de la qual havia estat membre numerari el nostre escriptor, tan sols va fer una conferència de Ramon D. Perés («Recuerdos personales de Verdaguer», 16 maig 1945), reproduïda dins el *Boletín* de l'Acadèmia (vol. XVIII, 1945). Més generosa fou la Real Academia Española, que en el seu *Boletín* (tom XXIV, setembre-desembre 1945), va publicar quatre treballs sobre el poeta.⁵² També, com ja he citat, la delegació barcelonina del CSIC va publicar una extensa antologia verdagueriana, en ortografia arcaica, a cura del també ja esmentat José M. Castro y Calvo, de la qual he parlat més amunt. De la revista falangista *La Estafeta Literaria* me n'ocuparé amb una certa extensió a la part final d'aquest estudi.

51. Montoliu fou, segurament, qui desplegà una activitat més intensa en aquella commemoració amb conferències i articles. Cal dir que Montoliu, home molt lligat a l'IEC i a la Lliga Regionalista, durant la guerra i la postguerra se sumà al bàndol franquista i a les consignes del Règim, sense, però, tenir un reconeixement professional oficial al qual aspirava; sobre aquesta etapa, veg. el documentat article de Josep MASSOT I MUNTANER, «Manuel de Montoliu, defensor de la unitat espanyola i de l'«idioma nacional»», a *Miscel·lània Segimon Serrallonga*, Vic, Universitat de Vic, Eumogràfic i Eumo, 2001, p. 139-155, recollit poc després a *Escriptors i erudits contemporanis: Segona sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 155-171. S'ha de reconèixer a Montoliu, estudiós i enaltidor de la figura de Verdaguer ja des dels seus començaments com a crític, l'interès sostingut per l'escriptor de Folgueroles, de qui encara alguns dels seus escrits tenen utilitat avui dia.

52. Llorenç RIBER, «Jacinto Verdaguer, poeta épico» (republicat en altres llocs com ara en la col·lecció «O Crece o Muere» de l'Ateneo de Madrid el 1952); Ramon D. PERÉS, «La poesia de Jacinto Verdaguer»; Guillermo DÍAZ-PLAJA (ara ja amb els cognoms ajuntats amb guionet), «La geografia poètica de Verdaguer» (el mateix títol que la seva conferència «oficial» i que, en català, fou recollit en el seu llibret *De literatura catalana: Estudis i interpretacions*, editat per la Selecta el 1956) i la reiteradament publicada «Bibliografía general» de Verdaguer de Lluís GUARNER.

No puc estar-me d'esmentar, ni que sigui de passada, una iniciativa de Manresa, promoguda per l'Ajuntament, amb participació sobretot de persones de la ciutat. Es va constituir una comissió per celebrar el centenari i es van programar un seguit d'actes, bàsicament conferències. Aquestes, foren dictades en castellà. Però la del dia 17 de juny, «Dels deixebles al Mestre», a càrrec de mossèn Camil Geis,⁵³ fou anunciada amb el títol en català i Geis rebé moltes pressions els dies anteriors, segons explica ell mateix, perquè la fes en llengua castellana, a la qual cosa es negà. En iniciar-se l'acte, i després de ser presentat en castellà i de saludar ell mateix en aquesta llengua als assistents, va començar a parlar en l'idioma matern. Immediatament s'aixecà un militar, el comandant de la plaça (llavors Manresa tenia guarnició de l'exèrcit), que va dir: «Si continúa en dialecto catalán, queda el acto suspendido». Mossèn Geis, sembla que amb una serenitat impressionant, va recollir els fulls del parlament, va dir que com que el comandant no podia seguir l'acte en català i devia tenir molt interès de conèixer la figura del poeta, el complauria, i va acabar immediatament amb aquests mots: «Y de Verdagner podría hablarse indefinidamente. He dicho». La sala va esclatar, com diu Geis, en «un xàfec d'aplaudiments».

De les entitats privades, destaca Ràdio Barcelona. Així, en el butlletí setmanal que, sota el nom de *Barcelona Divulgación Histórica*, Agustí Duran i Sanpere feia barcelonisme impregnat de catalanitat, van emetre el 12 de maig «La vida y la obra de Verdagner. Primera parte: de Folgaroles a *L'Atlàntida*»; el 19 del mateix mes, la segona part, «De *L'Atlàntida* a Vila Joana», i el 2 de juny, «El Corpus en la obra de Verdagner». El 10 de juny, data de la mort del poeta, Josep Miracle feu en aquesta emissora una dissertació commemorativa, ignoro en quina llengua. Per la seva banda, Artur Martorell, que també hi tenia un programa d'*Emisiones radio-escolares*, el 16 de maig havia emès «Verdagner, breve reseña de su vida y su obra» (amb motiu d'aquest programa es va distribuir a totes les escoles barcelonines un gravat amb el conegut retrat de Verdagner que havia fet Ramon Casas), i el 1946, amb preàmbul, glosses i selecció de Martorell, vuit programes dedicats a *Canigó* —els guions dels quals es conserven a la Biblioteca de Catalunya—, tots acompanyats de música i amb textos de l'escriptor recitats en català per Maria Martorell entre el 7 d'agost i el 25 de setembre, època de vacances escolars.⁵⁴ La «perla»,

53. Camil Geis (Girona 1902-Sabadell 1986), prolífic articulista, poeta fecund i interessant memorialista, era l'autor del primer llibre en català autoritzat a la postguerra, *Rosa mística* (1942); sobre les vicissituds d'aquesta autorització, veg. M. Josepa GALLOFRÉ, *op. cit.* en la n. 4, p. 183-184. El 23 d'abril de 1945 ja havia pronunciat la xerrada «Mossèn Cinto i Sabadell», a la Biblioteca de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, en català. Explica els fets que reporto succintament en el seu llibre *Pas i repàs: Prosa*, vol. 1, Sabadell, Amics de les Arts i de les Lletres, 1981, p. 271-274.

54. Sobre l'interès d'Artur Martorell (autor d'una adaptació de *Canigó* feta el 1929, força reeditada) i la seva filla Maria, que es concretà també en un seguit de programes dedicats al nostre

però, de l'aportació de Ràdio Barcelona fou la retransmissió d'un programa en català, per primera vegada a la postguerra, una adaptació teatral de *Canigó*, el 17 de maig, pel quadre escènic de l'emissora que dirigia Armand Blanc.⁵⁵

No entro ni en els actes ni en les edicions ni en les revistes que a l'exili van celebrar l'aniversari verdaguerià, que haurien de ser objecte d'un treball monogràfic, o més d'un, ni tampoc en la commemoració molt precària en la clandestinitat.⁵⁶

b) El dossier verdaguerià de La Estafeta Literaria (1945)

De totes les publicacions franquistes oficials o paraoficials, té un lloc singular el número 23, del 25 d'abril de 1945, de la revista quinzenal *La Estafeta Literaria*,⁵⁷ editada directament per la Delegación Nacional de Prensa, que portava el lema «Por España y su Caudillo», i dirigida, encara que no consti explícitament, pel delegado nacional de Prensa (1941-1945), el falangista Juan Aparicio López (carnet de Falange núm. 7!!!). Feixista furibund,⁵⁸ va imposar rígides i implacables

autor el 1952, veg. amb detall aquestes activitats a Ramon PINYOL I TORRENTS i Laura VILARDELL DOMÈNECH, «Els guions radiofònics sobre el poeta Verdaguer del pedagog Artur Martorell», a Núria PADRÓS *et al.* (ed.), *Actas del XVIII Coloquio de Historia de la Educación: Arte, literatura y educación*, vol. 2, Vic, Servei de Publicacions de la Universitat de Vic, 2015, p. 436-445.

55. Veg. el detallat estudi de Daniel CASALS MARTORELL, «La recuperació del radioteatre català a Barcelona després de la guerra. Representació de *Canigó*, de Jacint Verdaguer, a Ràdio Barcelona (1945)», *Anuari Verdaguer* (Vic), núm. 14 (2006), p. 233-251.

56. Mentre no disposem d'estudis detallats, conté un bon resum dels actes verdaguerians del 1945, tant de l'exili com de l'interior, Joan SAMSÓ, *op. cit.* en la n. 40, p. 60-62. Veg. també, amb més informació, Llorenç SOLDEVILA, «Commemoracions verdaguerianes a l'exili europeu i iberoamericà el 1945 i 1952», *Anuari Verdaguer* (Vic), núm. 16 (2008), p. 159-173.

57. José Carlos Mainer caracteritza així aquesta publicació: «En su condición de Periódico de las letras y las artes tenía el mismo abigarramiento de dibujos de colorines y la misma e ilegible densidad tipográfica que *El Español* [1a etapa: 1942-1947]», *op. cit.* en la n. 34, p. 159. La revista està digitalitzada i la primera etapa (1944-1945) es pot consultar fàcilment al *web* de l'Ateneo de Madrid: www.ateneodemadrid.com/index.php/Biblioteca/Coleccion-digital/Publicaciones-periodicas/La-Estafeta-Literaria. Sobre la publicació, veg. Margarita GARBISU BUESA i Montserrat IGLESIAS BERZAL, *Índices de 'La Estafeta Literaria' (1944-2001): Contenidos literarios de la revista*, Madrid, Fragua, 2004; i Pilar FERNÁNDEZ MARTÍNEZ *et al.*, *'La Estafeta Literaria' y su contribución a la difusión de la cultura del siglo XX*, Madrid, Sílex, 2010. En aquest darrer volum, Margarita Garbisu («La literatura extranjera en *La Estafeta Literaria...*») explica que era coneguda com el «T.B.O. de las letras», p. 65.

58. Cofundador de les Juntes de Ofensiva Nacional Sindicalistas (JONS), fou l'inventor dels lemes «España: Una, Grande y Libre» i «Por la Patria, el Pan y la Justicia» i qui va fer adoptar el «yugo y las flechas» com a emblema del feixisme espanyol. Com a «delegado», trucava directament als directors dels diaris per donar-los consignes o fer-los crítiques i fou el més directe col·laborador del vicesecretari d'Educación Popular, Gabriel Arias-Salgado (més tard, ministre), el gran *capo* durant molts anys de l'aparell censor del Règim en tots els mitjans de comunicació. Fundà l'Escuela

normes ideològiques de censura a la premsa.⁵⁹ Actiu periodista i amic d'Ernesto Giménez Caballero, el fundador de *La Gaceta Literaria* (1927-1931), la publicació que serviria de model a *La Estafeta*, tenia velleïtats literàries i, per raons que ignoro, va decidir sumar-se al centenari verdaguerià. A banda d'aquest número que ara comentaré, la revista també recollí un seguit de cartes de Verdaguer a Teodor Llorente, en català, aplegades per Teodor Llorente Falcó, que s'havia sumat als «nacionals» després que uns milicians del Front Popular li assassinessin el fill.⁶⁰

Aquest número de *La Estafeta Literaria* resulta especialment paradigmàtic de com es veia i es volia que es veiés la figura i l'obra de Verdaguer. En l'annex VII hom trobarà les respostes concretes al qüestionari que comentaré tot seguit. Un qüestionari molt ben orientat i ben indicatiu de cap on apuntava la manipulació:

1. Características regionales, nacionales y universales de la poesía de Verdaguer.
2. La poesía religiosa de Verdaguer ¿sigue una línea tradicional española?
3. ¿Qué lugar ocupa la épica de Verdaguer dentro de la española y universal?

Desconec de qui va ser la idea de dedicar aquestes pàgines a Verdaguer i qui va idear les preguntes i qui va triar els enquestats. Potser algun dia ho sabrem. Per ara limitem-nos a les respostes i a traçar un breu perfil dels crítics i escriptors que apareixen en aquest número de *La Estafeta Literaria*. Com veurem (podeu lle-

Oficial de Periodismo de Madrid, que dirigí en una primera etapa. No conec cap biografia del personatge i n'he tret informació fragmentària de diversos llocs i global de la *Viquipèdia* (consulta del 3-IV-2017). Estigué involucrat en la frustrada autorització d'una publicació en català vers els anys 1945-1946; sobre aquest afer, que dividí els intel·lectuals catalans del moment, veg. Josep MASSOT, *op. cit.* en la n. 11, p. 443-446, Maria Josepa GALLOFRÉ, *op. cit.* en la n. 4, p. 216-217, i Joan SAMÓS, *op. cit.* en la n. 40, p. 63-66.

59. Tot i que podia semblar que tenia un cert «respecte» pel català, ateses actuacions com la reportada al final de la nota anterior, la seva opinió sobre les llengües peninsulars era la que fa tres-cents anys que dura: «En Galicia algún pedantón traduce la filosofía alemana [a propòsit d'una versió de Heidegger de l'editorial Galaxia de Vigo, prohibida per la Censura] a ritmo de gaita, como en la Fundación Bernat Metge se vertía a los clásicos grecolatinos a una jerga que era más bien un *patois gabacho*» (declaracions al diari franquista *Pueblo* del 21 juny 1951, reproduïdes per Clodio GONZÁLEZ PÉREZ, «Galiza: lingua, territorio e migracions», a *Quartas Jornades del CIEMEN. Fet nacional: Llengua, territori, migracions*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 71; reproduït també per Josep MASSOT, *op. cit.* en la n. 11, p. 444).

60. L'article, titulat «Jacinto Verdaguer en 14 cartas» i publicat en el núm. 26 (10 maig 1945), p. 7, porta una nota inicial que diu, entre altres coses, el següent: «Las reproducimos tal como fueron escritas por el mejor poeta épico de los tiempos modernos y uno de los más selectos de todos los tiempos. [...] Sean ellas un homenaje [en el centenari] al recuerdo conmovido de una de las más egregias figuras de nuestras Letras». L'admiració de Llorente per Verdaguer, a qui de petit havia conegut personalment, era, d'altra banda, indubtable, com ho fou la del seu pare.

gir-ne les respostes completes en l'annex VII), una part no es comprometen gaire i se ceneixen a la pregunta; d'altres, barregen aspectes de les diverses qüestions plantejades, pocs emeten judicis d'interès i només dos, Masoliver i Aleixandre, decideixen donar-hi un enfocament diferent. En total, són deu personatges: dos creadors castellans (Manuel Machado, Vicente Aleixandre) i un de català bilingüe (Sebastià Sánchez Juan), tres crítics castellans (Lope Mateo, Melchor Fernández Almagro, Nicolás González Ruiz) i tres de catalans (José Bernabé Oliva, Juan Ramón Masoliver, Guillermo Díaz-Plaja) i un historiador de la literatura (Martí de Riquer). Tenen tots, tret de Díaz-Plaja, Vicente Aleixandre i Manuel Machado, una característica comuna: durant més o menys temps estigueren vinculats a l'aparell de censura del Règim. El futur Nobel Aleixandre, d'altra banda, va formar part de la llista negra de la Censura fins que fou «recuperat» i tolerat a partir de 1944. Manuel Machado, convé recordar-ho, ocupà càrrecs en el franquisme almenys fins a 1943 i fou considerat un poeta declaradament filofranquista. Díaz-Plaja, al seu torn, catalanista abans de la contesa, se sumà al bàndol franquista, tractà de fer oblidar el seu passat i cercà de trobar un lloc en els estaments oficials acadèmics (no aconseguí mai de ser catedràtic d'universitat, però); dissenyà, com s'ha conegut fa poc, el primer projecte de dinamitar l'Institut d'Estudis Catalans amb la creació d'un Instituto Español de Estudios Mediterráneos i aconseguí, això sí, la direcció de l'Institut del Teatre (que governà de 1939 a 1970).⁶¹ Quant a Martí de Riquer, de trajectòria i obra a bastament conegudes, no cal entretenir-se a recordar la seva vinculació al Règim fins al final, ni, per un altre cantó, en el fet que coneixia bé l'obra verdagueriana. De Sebastià Sánchez Juan, només cal recordar que fou deixeble de Fabra, poeta notable en català (amb llibres en castellà a la postguerra) i funcionari de carrera fins a la jubilació en l'aparell de la Censura.⁶² Juan Ramón Masoliver, aragonès de naixença i vinculat a l'avantguard

61. Veg. el llibre d'Olivia GASSOL I BELLET, *De la utopia mediterrània a la realitat provincial. El projecte cultural de la Diputació de Barcelona durant el primer franquisme*, Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer, 2011. Basat en documentació desconeguda dels arxius de la Diputació i de la Universitat de Barcelona, analitza amb detall les actuacions de Díaz-Plaja en el projecte de l'Instituto Español de Estudios Mediterráneos i en la gestió de l'Institut del Teatre. «Vuit dies després que les tropes franquistes entressin a Barcelona per la Diagonal», diu Olivia Gassol, «Díaz-Plaja ja havia dissenyat l'embrió del projecte per absorbir o substituir l'IEC» (p. 15). Projecte del qual, tanmateix, s'apoderaren el governador González Oliveros i el ministre Serrano Suñer. Díaz-Plaja en va quedar finalment al marge. Sobre la magra «obra realitzada» per aquest Institut, veg. Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. I: 1907-1942, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002, p. 325.

62. Com que devia ser pràcticament desconegut per al públic de la revista, els redactors es van creure obligats, cosa que no passa en cap dels altres enquestats, a fer-ne una presentació: «Y ahora un poeta, Sebastián Sánchez Juan. De origen castellano y de nacimiento catalán, alterna en su obra poética la producción en lengua vernácula y en castellano».

disme català de preguerra, fou un dels fundadors de la revista *Destino*, assagista, crític literari i d'art de remarcable nivell i estigué vinculat a *La Vanguardia* més de seixanta anys. El salmantí Lope Mateo, gran admirador de Maragall i estiuejant habitual a Lloret, alternà la poesia amb el periodisme escrit i radiofònic. José Bernabé Oliva, advocat barceloní i vinculat al carlisme, exercí el periodisme a Barcelona, la seva ciutat, especialment com a crític literari; ocupà càrrecs destacats en la censura barcelonina fins a 1947.⁶³ Melchor Fernández Almagro, granadí, de filiació maurista, reconegut pel Règim com un dels més insignes historiadors d'Espanya, fou membre de les reials acadèmies Espanyola i de la Historia; també actuà de crític literari a la premsa madrilenya i barcelonina.⁶⁴ I pel que fa a Nicolás González Ruiz, encara que nascut a Mataró, desenvolupà la seva carrera dins el periodisme catòlic (fundà l'Agencia Logos, amb la qual ja hem vist més amunt que polemitzaren des de *Destino* al març de 1938), exercí la crítica literària i fou fundador i director de l'Escuela de Periodismo de la Iglesia.

En bona part, les respostes que donen els personatges enquestats són previsibles. Així, tots (excepte Masoliver, que no hi entra) assenyalen l'espanyolitat del poeta⁶⁵ i es mostren d'acord que *L'Atlàntida* és un gran poema èpic de valor universal (i, «más que nada, un poema nacional, español», declara Machado). Pel que fa a *Canigó*, la majoria, o no el citen, o no saben gaire bé com qualificar-lo («una leyenda típicamente catalana del Pirineo», per seguir amb Machado, per exemple), segurament pels seus obvis continguts nacionals catalans. El seu valor com a creador del català literari modern només és remarcat per una part dels enquestats (Sánchez Juan, Martí de Riquer, Masoliver). Riquer, posem per cas, assenjala que tenia «un extraordinario dominio del lenguaje» que el situa «muy por encima de todos sus contemporáneos y de cuantos poetas catalanes ha habido después de él». I Masoliver reblava: «Como Dante, Jacinto Verdaguer apechugó con la ingente tarea de formar una lengua literaria, poética: aquel porque no existía o estaba hierba [*sic*], el catalán por decadencia de la propia, prácticamente reducida al uso campesino o en los fríos balbuceos de la “renaixença”».

63. Unes breus notes biogràfiques sobre el personatge a Jaume FABRE, *Periodistes uniformats: Diaris barcelonins dels anys 40. La represa i la repressió*, Barcelona, Col·legi de Periodistes i Diputació de Barcelona, 1996, p. 42-45.

64. Estudià l'origen i el desenvolupament del catalanisme durant el regnat d'Alfons XIII fins a la proclamació de l'Estatut del 1932 a l'opuscle *Catalanismo y República española (1932)*.

65. Així, Díaz-Plaja afirma: «Hace algunos años hubiera sorprendido en ciertos medios un trabajo titulado “El españolismo de Verdaguer”. Y, sin embargo —y aleccionadoramente para los miopes de uno y otro bando—, mosén Jacinto aprendió a amar a España y a entender su dimensión histórica [...]». I Sánchez Juan intenta esborrar equívocs: «Su regionalismo, como el de Maragall y el de otros nobles espíritus de Catalunya, tiene una íntima satisfacción de grandeza, en nada incompatible con su extenso amor a España».

Com també era d'esperar, a la segona pregunta s'hi sol donar una resposta afirmativa (excepte González Ruiz, que, sense més explicacions, dona un rotund «No»), i s'esmenten els barrocs castellans esperats: santa Teresa, sant Joan de la Creu i, subsidiàriament, Lope de Vega i Luis de León. Alguns (Díaz-Plaja, Riquer) hi afegeixen Ramon Llull (que els altres no devien conèixer),⁶⁶ Riquer remarca la línia franciscana (Todi, Francesc d'Assís), assenyalada també per Mateo i Aleixandre, i, finalment, Masoliver destaca per sobre de tot la influència de la Bíblia (només calia veure els lemes bíblics de molts poemes i el títol d'un dels llibres verdaguerians, *Càntic dels càntics*, precedit d'*Els jardins de Salomó*). També hi ha una resposta curiosa, la de Sánchez Juan, que afirma que Verdaguer «no es en rigor poeta místico» i que la seva poesia religiosa no aporta «otras notas originales que el purísimo acento de su sentimentalidad caritativa». Per a Aleixandre, en canvi, com a líric, Verdaguer «desborda de su propia lengua para convertirse en el más alto poeta religioso del siglo XIX nacido en España».

Pel que fa a la tercera pregunta i a la transcendència de l'èpica verdagueriana fora de l'àmbit «espanyol», tothom, com ja he indicat més amunt, destaca el seu valor universal i alguns emparellen Verdaguer i Mistral i, en l'àmbit peninsular, amb Camões (Riquer diu, a més, que és superior al portuguès). De fet, la valoració de Díaz-Plaja les resumeix totes: «Verdaguer es la más grandiosa y robusta voz épica de los tiempos modernos».

Cal assenyalar que els dos personatges que emeten judicis de més interès són Riquer i Masoliver. Així, Riquer destaca de Verdaguer «su gran preparación humanística [...] demasiado olvidada», una afirmació als antípodes de la que, malauradament, va divulgar Carles Riba, encara avui massa present, que l'escriptor fou «un rústec genial». I a Masoliver, que explica la seva «descoberta» de Verdaguer ja en temps universitaris, perquè abans li sonava «hueco y pasado», i més en aquelles edicions en llengua arcaica editades per Francesc Matheu —«que no eran las más a propósito para tentar nuestra curiosidad infantil»—, després li va semblar «hondo y austero, poeta de gran fibra». Els dos poetes castellans, de prou renom d'altra banda, diríem que es limiten a cobrir l'expedient. En general, tret dels catalans, que coneixen millor l'obra de l'escriptor de Folgueroles, les respostes tendeixen més aviat a valoracions tòpiques i conegudes, singularment a destacar les arrels populars i folklòriques del poeta i la seva pregona religiositat.

En resum, l'enquesta i les respostes compleixen l'objectiu expressat a la primera plana del número de *La Estafeta Literaria*, en què justifiquen la dedicatòria al centenari de la naixença de Verdaguer de les dues pàgines interiors: «Hace cien

66. Resulta una mica sorprenent, tenint en compte que un dels llibres verdaguerians té un explícit títol lul·lià (*Perles del 'Llibre d'Amic e Amat'*) i fullejant la poesia de l'escriptor són freqüents els lemes de Ramon Llull.

años nació un gran poeta español. Un maravilloso poeta, alta cumbre de nuestras letras. Mosén Jacinto Verdaguer es esta figura señera [...]. Vivió consagrado a Dios y a la poesía. Él es la más recia y clara voz de la épica moderna española. Como poeta lírico, su alma se desborda por los cauces del misticismo y cuaja en la honda y estremecida corriente religiosa de pura raíz nacional».

Però, a més del qüestionari, la revista falangista conté un article, «Verdaguer, poeta de la Eucaristía», de Gerardo Diego, i la traducció⁶⁷ que fa d'un poema verdaguerià, «Bajo la reja» («Sota la reixa»), del volum pòstum *Eucarístiques* (1904).⁶⁸ S'ha de precisar que, pel que es pot inferir de dues cartes creuades entre ell i Manuel de Falla, tant la traducció com l'article podien ser ja de 1938. Diu el músic al gener de 1939: «[...] Me atrevo a pedirle que traduzca alguna de las admirables *Eucarísticas* [sic] de Verdaguer». La resposta del poeta, el 4 de març de 1939: «Como usted ve, me había anticipado a su deseo, traduciendo una de las *Eucarístiques* [sic]. Procuraré hacerlo con otras». Sembla que li adjuntava la traducció (*Correspondencia Gerardo Diego-Manuel de Falla*, Santander, Fundación Marcelino Botín, 1988, p. 229 i 233, respectivament). En aquesta darrera carta, Diego diu que hi inclouïa dos articles periodístics «sobre poetas eucarísticos: Valdivieso y Verdaguer». La traducció i la segona part de l'article de *La Estafeta Literaria*, cosa que Diego no diu, ja havia aparegut al diari falangista d'Oviedo *La Nueva España* el 23 de juny de 1938. Paga la pena de deturar-s'hi breument. Per començar, cal indicar que Gerardo Diego, poeta de primer nivell, notable crític literari i membre destacat de l'anomenada Generación del 27, sembla conèixer prou bé l'obra verdagueriana. En tot cas, la religiosa, però també l'èpica i, remarcablement, *Canigó*, obra incòmoda, com hem vist, per a alguns dels enquestats. Ja deia el malaguanyat Isidor Cònsul en un article de fa uns anys,⁶⁹ que «Gerardo

67. El poeta castellà justifica així, sense oblidar la retòrica del moment, que hagi fet aquesta versió: «Me he atrevido a traducir a nuestra imperial hermosa lengua una de las más bellas *Eucarísticas*, ciñéndome exactamente a la misma estrofa del original».

68. L'obra restà acabada abans de la mort del poeta i la publicà, a Perpinyà, el seu amic Agustí Vassal. Es reedità en llibre solt en els anys 1908, 1910, 1916, 1929, 1946, 1949 i 1952. Fou publicada en castellà aquell mateix 1945, encara que aparegué més endavant al número de *La Estafeta Literaria*. Des de 1908 fou incorporada a totes les col·leccions d'obres completes de Verdaguer. La traducció de Diego fou aplegada sense variants al seu llibre *Tántalo: Versiones poéticas*, Madrid, Ágora, 1960, p. 91-92, acompanyada de dos poemes del llibre *Paliers* (1950), integrats a *Poesia* (1957), de Josep Carner, «La red» («La xarxa encomanada»), p. 93, i «A una fuente en la noche» («A una font, en la nit»), p. 94-95, i d'un d'*El comiat de somni* (1937), «Y te he vuelto a encontrar» («T'he retrobat aquesta nit»), p. 97. Tot plegat sembla indicar que el poeta castellà seguia amb un cert interès la producció de la poesia catalana coetània.

69. «Gerardo Diego i Verdaguer», *La Vanguardia* (20 octubre 1987). L'article era una contribució a la memòria de Diego, traspassat al juliol d'aquell any. Cònsul, que no devia conèixer el treball de Diego publicat a *La Estafeta Literaria*, en dona una altra font, que no he pogut veure: «L'arti-

Diego, que s'allunya del tòpic, universalitza Verdaguer i s'adona —diria que fou el primer— del sentit líric i particular de la seva èpica». Diego ho declara exactament així: «su épica, por ser tan profundamente lírica, es, con la de Camoens, la más inspirada de la total península ibérica». Els comentaris valoratius que fa Gerardo Diego, que no poden deixar de traspuar la ideologia nacionalista espanyola, tenen interès. Vegem-ne uns fragments:

[...] El cantor gigantesco de la *Atlántida* y del *Canigó* se torna íntimo, tembloroso, tiernamente lírico en sus *Idilios* y *cantos místicos* y en sus *Eucarísticas*. Quizás haya en las de Lope o Valdivieso más color, gracia y primores de técnica. Pero en las de mosén Cinto, como obra de poeta moderno, hay mayor honddura lírica y un timbre de más grave y conmovido.

Y no falta tampoco la nota popular y la agilidad y fragancia en parábolas bellísimas.

Cònsul, en tractar de donar valor al poeta santanderí, atenua els trets ideològics espanyolistes que, potser inevitablement, surten en aquella crítica assenyalant «el fet que l'article no pagui, gairebé, penyora d'hispanisme». Sí que la paga, no amaguem les coses, a desgrat de certs judicis literaris suggestius. Diego era, no ho oblidem, nacionalista espanyol, adherit a l'*Alzamiento* des del començament i un dels poetes més aclamats del Règim.⁷⁰ Vet ací unes mostres significatives:

Como todo verdadero poeta, y mosén Cinto es uno de los más altos que ha tenido España, el cantor del *Canigó* es muy de su tierra, arraigadamente catalán, pero, por ello mismo, también español y universal. [...] Verdaguer —no hay que olvidarlo— fue el poeta trasatlántico. Resulta [...] un poeta casi más que catalán y español, hispanoamericano, pero, por otra parte, su poesía pirenaica, geológica y legendaria, le eleva a las cimas de lo panorámico europeo.

[...] Sus cantos idílicos, hagiográficos, místicos y eucarísticos son poesía de honda tradición española, poesía tiernamente cristiana y, además, *rara avis*,

cle i la traducció es publicaren a *Boletín Cultural*, una revista paradigmàtica de la precarietat cultural dels quaranta i editada per la delegació espanyola a la República Dominicana». No hi ha dubte, però, que es tracta del mateix article i de la mateixa traducció.

70. De la consideració que li tenien alguns poetes coetanis, no sabia dir si justa o injusta, en donen fe aquells versos terribles contra Diego i Dámaso Alonso del poema de Pablo Neruda, «A Miguel Hernández, asesinado en los presidios de España», del seu *Canto general*: «Que sepan los malditos que hoy incluyen tu nombre / en sus libros, los Dámasos, los Gerardos, los hijos / de perra, silenciosos cómplices del verdugo, / que no será borrado tu martirio, y tu muerte / caerá sobre toda su luna de cobardes» (cito per Pablo NERUDA, *Canto general*, Santiago de Xile, Pehuén Editores, 2005, p. 386).

sobre todo en su tiempo, poesía de sacerdote, de ejemplar sacerdote doblado de altísimo poeta. Quiero subrayar especialmente sus cantos eucarísticos.

I comentant les circumstàncies en què compongué *Eucarístiques*, Diego aporta uns mots d'una carta del poeta de Folgueroles on diu: «La situación de España —para Verdaguer, poeta catalán, existe España— no convida a cantar. No obstante, quiero acabar mi salterio al Santísimo Sacramento».⁷¹ Em sembla que no cal dir res: una cosa no treu l'altra. En tot cas, quedem-nos, en record d'Isidor Cònsul, amb aquest judici que va fer de l'aportació de Diego: «Aquesta excel·lent sensibilitat de lector [de Diego] li feu descobrir que, en l'obra de Verdaguer, també hi niaven els batecs d'un poeta fonamental».

7. FINAL

Maria Aurèlia Capmany, que el 1943 era una jove universitària, recull, en el seu singular llibre memorialístic *Pedra de toc* (1970), unes impressions interessants sobre la figura i l'obra de Verdaguer i, en concret, sobre què pensaven aleshores els intel·lectuals catalans que es movien en una mísera vida subterrània sobre l'edició amb ortografia no normativa de les seves obres completes i la imatge que es donava d'aquesta manera de la producció i la figura de l'escriptor:

El fantasma de mossèn Verdaguer venia idíl·lic i endreçat [...] tornava, ja del tot beatificat, dir santificat seria massa, revestit de l'ortografia antiga [...]. L'inquietant poeta s'havia convertit, gràcies al silenci del temps, en un místic de bona jeia [...] per convèncer-nos que a casa nostra tot havia transcorregut sempre pel camí de la religiositat d'estampa.

El fantasma de Verdaguer, amb la vella ortografia, obria un nou període. Ell ja no inquietaria ningú, ningú no se'l llegiria, persistiria la imatge dolça i carrinclona i si per atzar éreu testimoni de la santa venjança que despertava el seu nom, de les paraulotes que feia esclatar només el seu record davant d'algun supervivent, algú que havia conegut de veres mossèn Jacint Verdaguer, poeta, us quedàveu esbalaït davant la fidelitat dels odis. [...] En la peripècia d'*En defensa pròpia*, Verdaguer va deixar unes pàgines de les més belles, més riques de llenguatge, més apassionants de la prosa catalana. Es va equivocar i va deixar-hi la pell també. Perquè mossèn Cinto s'havia equivocat [...] sense adonar-se que tot el que feia es convertia en una fuga endavant, en un lent suïcidi, perquè hauria hagut de deixar de ser qui era per quedar de nou inte-

71. Es tracta d'una carta de l'11 de juliol de 1899 a Agustí Vassal. L'original és, naturalment, en català. Hom pot llegir-la completa a *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. XI, Barcelona, Barcino, 1993, p. 16-20. També dins Jacint VERDAGUER, *Prosa*, ed. a cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul, Barcelona, Proa, 2003, col·l. «Totes les Obres», núm. 1, p. 1179.

grat [...]. A *En defensa pròpia* parla l'orgullós vençut, diu tot el desesperat humà.

El seu fantasma podia viure tranquil ara, ningú no llegiria la seva prosa extraordinària, i dels seus versos en quedaria només la floració rosada, els rodolins fàcils de memoritzar.⁷²

De fet, el Règim recuperava un escriptor assimilable, alhora que també el recuperava l'Església, que passava pàgina d'un personatge incòmode, de la «malaltia» del qual ja no calia parlar, i que podia tornar a ser un referent de la literatura pietosa catalana com ho havia estat en les darreres dècades del XIX i les primeres del XX. I si Verdaguer es podia recuperar amb el llenguatge arcaic, també ho podien ser alguns altres autors, com ara Joan Alcover, Miquel dels Sants Oliver, Maria Antònia Salvà o mossèn Alcover. Aquesta era la bona tradició. Sense llibres actuals i sense traduccions, sense escola, sense premsa, sense la llengua normativitzada, el català no trigaria a esdevenir un *patois*, reduït a la consideració folklòrica o a l'estudi filològic d'un idioma antic. Que l'esforç oficial no acabés de reeixir, no vol dir que no s'intentés. Olívia Gassol ho ha resumit de manera clara i succinta, en aquests termes:

Verdaguer, abans que cap altra figura de les lletres catalanes, va ocupar un espai dins el mapa de la cultura pública (no de masses) del país. [...] I ho demostra, sobretot, l'esforç d'*assimilació*, no només de *tolerància*, per part de certs personatges que formaven la columna vertebral d'algunes de les estructures polítiques i culturals del Règim [...]. L'esforç d'integració només s'entén, tanmateix, si el recompte de beneficis és positiu i els interessos prou alts. [...] Els beneficis, per tant, eren clars: oferir un mirall (deformat, si es vol) de la tradició catalana que no permetés un vincle amb el present; els interessos s'obtenien fent-ho a través d'un mite elevat a la categoria de poeta nacional [espanyol].⁷³

La història, tanmateix, no ha anat pel cantó que volia el franquisme i el pessimisme de Maria Aurèlia Capmany, ben comprensible per l'època en què escrivia i pels records que evocava, tampoc no s'ha materialitzat. Va costar de recuperar Verdaguer entre les files dels acadèmics catalans. Avui, però, és un clàssic reconegut i ostenta l'honor de ser el «poeta nacional». Entre el poble sempre hi va tenir un lloc preminent, a desgrat de manipulacions i incomprendiments, i l'hi té encara.

72. M. Aurèlia CAPMANY, *Pedra de toc*, 2a ed., Barcelona, Nova Terra, 1971, p. 87-89.

73. *Op. cit.* en la n. 40, p. 277-278.

Annexos

ANNEX I: EXPEDIENTS DE CENSURA DE L'ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACIÓN (AGA) (ALCALÁ DE HENARES)

a) Llibres de Verdaguer

San Francisco. Ed. Cervantes (Barcelona). 1939. Tot i tenir número d'expedient (21-06431-00239), l'AGA em va comunicar que no el troba. En tot cas, el llibre no fou publicat.

Poesía selecta. Germán Plaza Pedraz / Editorial Cisne (Barcelona). 1940. 3.000 exemplars. Sol·licitud: 5-X-40. Autorització: 23-X-40. No hi ha cap fitxa a l'expedient, com sol ser habitual, en què el llibre imprès fos lliurat a la Censura. És molt probable que, per raons desconegudes, no s'arribés a publicar mai. (Signatura AGA: 21-06579-00165)

Dietario de un pelegrino a Tierra Santa. Ed. Atlántida [Jaime Aymà, signatari] (Barcelona). Trad. de Dolors Serra Bartrina. 1941. 1.000 exemplars. Sol·licitud: 29-III-41. «PROPUESTA PARA SU AUTORIZACIÓN (Urge su resolución para ponerse a la venta el Día del Libro).» Autorització: 15-IV-41. (Signatura AGA: 21-06632-00577)

Obras completas. J. Cruzet. Editor (Ediciones Selectas). 1941 [1943]. 3.000 exemplars. Sol·licitud: 14-III-41. En l'expedient, escrit a màquina, hi ha la següent proposta de la «Sección de Censura», sense data: «Se trata de editar en papel de biblia las obras completas de este poeta catalán. Ateniéndose al criterio existente con respecto a los clásicos catalanes [es deu referir a l'ortografia d'època?] se propone su autorización». Autorització: 15-IV-41 («Autorizado, con la ortografía de la época»). No es va publicar fins a l'any 1943. (Signatura AGA: 21-08780-03432)

Montserrat. J. Cruzet. 1944. 3.000 exemplars. Sol·licitud: 22-XI-43. «Se recuerda que estas obras son suspendidas de acuerdo con el criterio que prohíbe los

idiomas regionales.» (El lector: il·legible.) Fou prohibida el 6-XII-43 (segons la fitxa de lectura per raó del criteri esmentat), però a l'editor, en ofici del 17-XII-43, li comuniquen, sense més aclariments, que «de dichas obras se halla reservada la edición solamente para eruditos con las limitaciones propias de este carácter de autorización». Atesa l'ambigüitat d'aquesta resposta, Cruzet, que mentrestant devia fer alguna gestió, el 19-I-44 escriu una carta (que és una mena de recurs) a Juan Beneyto Pérez (transcrita en l'annex III), el cap de la censura central, carta que devia fer el seu efecte, ja que aconseguí, com consta en una altra fitxa de lectura de l'1-II-44, l'aprovació amb ortografia prefabriana i «edición limitada para eruditos». (Signatura AGA: 21-07297-07801)

Canigó. Ediciones Selectas. 1944. 3.000 exemplars. Sol·licitud: 24-XI-43. «[...] nada impide su autorización. Se recuerda que estas obras son suspendidas de acuerdo con el criterio que prohíbe los idiomas regionales.» (El lector: Leopoldo Panero.) Prohibida inicialment i, igual que el títol anterior, autoritzada també el dia 1 de febrer de 1944 en les mateixes circumstàncies i condicions. (Signatura AGA: 21-07297-07800)

L'Atlàntida. J. Cruzet. 1944. 3.000 exemplars. Les mateixes dates, recurs i resolució que en el cas anterior. (Signatura AGA: 21-07297-07802)

Antología poética. M. Aguilar (Madrid). Trad. i llarg pròleg de Lluís Guarner. 1944. 5.000 exemplars (de 600 pàgines; finalment, 639). Se'l va classificar de «libro clásico» i en el pròleg es va fer canviar dos cops «nacional» per «regional» («los límites de lo nacional» i «epopeya nacional» [*Canigó*]) i una «nacionalidad catalana» per «comunidad». Sol·licitud: 28-XII-43. Autorització: 30-XII-43. (Signatura AGA: 21-07320-08534)

San Francisco. Vicente Torres (TO-DO) (Valencia). Trad. de J. B. Gomis i L. Guarner. 1944. 5.000 exemplars. Sol·licitud: 29-XI-43. «Poesías líricas en castellano de Verdaguer. Casi todas ellas son inspiraciones religiosas y de gran valor literario.» (El lector: Leopoldo Panero). Autorització: 17-XII-43. (Signatura AGA: 21-06431-00239)

Canigó. Sala (Vic). 1945. 1.000 exemplars. Sol·licitud: 19-2-45. L'editorial, que havia obtingut l'autorització en data no documentada, presenta una instància el 10-IV-45 declarant que vol incloure-hi un pròleg, «escrito en catalán, [que] hace referencia a una pequeña biografía del autor, escrita en catalán antiguo del tiempo del poeta». Sembla que es devia tractar d'algun text d'època, però, tot i així, el 14 del mateix mes li és denegat el permís per al pròleg. En un full autògraf, que porta data del dia 11 (anaven de pressa quan sortia el català pel mig), s'hi consigna, amb una signatura il·legible: «No se puede autorizar escrito [el pròleg] en catalán», que és purament biogràfic, anava sense signar, ocupa menys de pàgina i mitja mecanografiat i és escrit en ortografia prefabriana. El mateix dia 10, en un altre escrit, s'adjunten (formen part de l'expedient) els 13 dibuixos il·lustratius de cada cant

del poema realitzats per Joan Junceda, autoritzats el dia 14. El dia 30 d'abril es presenten també a l'aprovació «cubiertas, retrato y reproducción fiel del mapa de la montaña "El Canigó" estampado en la primera edición del poema *Canigó* 1886», que figuren a l'expedient. Foren aprovats el 3-V-45 i el llibre estampat sense cap pròleg. (Signatura AGA: 21-07587-00781)

Eucarísticas. Vicente Torres (Barcelona). Trad. de J. Beltrán. 1945. 3.000 exemplars. Sol·licitud: 25-V-1945 «Puede autorizarse.» (El lector: Leopoldo Panero.) Autorització: 6-VI-1945. (Signatura AGA: 21-07647-00291)

Què diuen els ocells? Montaner i Simon. 1945. Sol·licitud: 30-VI-45. «Obra de carácter campesino y lírico. Se edita en catalán por conmemorar el centenario del poeta Verdaguer.» (El lector: il·legible.) «Edición especial numerada de 300 ejemplares.» Autorització: 24-VIII-45. (Signatura AGA: 21-07697-04410)

Obres completes. J. Cruzet. 1946. 2.500 exemplars. Sol·licitud: 23-II-45. El delegado nacional de Propaganda, en ofici del 28-II-45, comunica a Cruzet el següent: «AUTORIZAR en principio, a reserva del envío de galeradas a esta Delegación, en las que habrá puesto el prólogo y notas en castellano». No foren publicats ni el pròleg ni les notes. A l'expedient no consta data d'autorització posterior. Cruzet devia pensar que, suprimint els textos en castellà, ja en tenia prou. (Signatura AGA: 21-08780-03432)

Flors de Maria. Montaner i Simon. 1947. «Nada censurable.» (El lector: il·legible.) 500 pessetes. Ed. de bibliòfil de 400 exemplars. Sol·licitud: 28-VI-47. («Es la segunda parte del libro QUÈ DIUEN ELS OCELLS, del mismo autor, cuyo permiso nos concedieron ustedes.») Autorització: 26-IX-47. (Signatura AGA: 21-08036-03108)

Les rondalles immortals. Ariel. 1948. A l'AGA no es troba l'expedient, tot i tenir-ne constància en el registre.

Obres completes. Editorial Selecta. 1949. Sol·licitud. 2-VII-49. Cruzet feia referència al fet que el llibre ja havia estat autoritzat el 1945 com a reimpressió del «texto aprobado en 14 de abril de 1941», però el funcionari va descobrir, segons un text mecanografiat anònim, que aquella segona autorització comportava una «introducción y notas en castellano», que no constava que s'hi haguessin posat. No hi ha cap referència al fet que ara el volum sortiria en català normatiu, i sí que el pròleg de Marià Manent i l'epíleg de Joan Bonet no tenien problemes. A desgrat d'aquestes observacions, l'obra va ser autoritzada ràpidament, fent constar, tanmateix, que com que no s'havien complert tots els requisits de 1945, ara s'aprovava amb un nou expedient. En tot cas, hi devia haver algun problema. No hi ha a l'expedient documentació que parli d'una denegació ni del tema de l'ortografia. Autorització: 29-VII-49. (Signatura AGA: 21-08807-03822)

Antologia poètica. 1949. 2.000 exemplars. Sol·licitud: 8-VII-49. A la fitxa consta que ja va ser autoritzada el 26-X-44 (exp. 5949-44), tot i que en la ins-

tancia no s'hi fa referència, com és habitual en aquests casos. Autorització: 22-VII-49. [De fet, és la reedició, amb el títol canviat, de *Poesies*, crestomatia feta per Carles Riba i publicada el 1923 per l'Editorial Catalana.] (Signatura AGA: 21-08780-03432)

Eucarístiques. Selecta. 1952. 2.000 exemplars. Sol·licitud: 5-V-52. «Colección de poemas sobre temas eucarísticos, escritos en catalán. Por su valor literario y religioso puede autorizarse su publicación.» (El lector: Manuel Sancho.) Autorització: 8-VII-52. (Signatura AGA: 21-09957-03299)

Prosa antològica. Selecta. 1952. No consta el tiratge. Sol·licitud: 14-VII-1952. Tot i que el llibre no havia estat mai editat com a obra separada, en la instància diuen que va ser «anteriormente aprobada por Expediente 3822-49», que és el que correspon a les *Obres completes* de 1949. «Se estima AUTORIZABLE por completo.» (El lector: il·legible.) Autorització: a mà, 16-VII-52; a màquina, 31-VII-52. És un expedient que sembla incomplet, ja que no hi consta enlloc que contindrà un pròleg de J. V. Foix (datat del gener) ni la seva censura. També fa estrany que no demanessin les cobertes i que donessin per bo l'argument que, com que ja estaven autoritzades les *Obres completes*, una antologia també ho devia ser. (Signatura AGA: 21-09987-03754)

Sant Francesc. Flors del Calvari. Selecta. 1953. 2.000 exemplars. Sol·licitud: 18-V-53. El censor proposa l'aprovació perquè el mateix llibre ja havia estat autoritzat en traducció castellana el 17-XII-49. Autorització: 25-V-53. (Signatura AGA: 21-10320-03155)

Flors de Maria i altres poemes marians. Selecta. 1954. 2.000 exemplars. Sol·licitud: 7-V-54. «Recopilación de los versos de mosén Jacinto sobre la Virgen. Nada censurable.» (El lector: Román Perpiñá.)⁷⁴ Autorització: 11-VI-54. (Signatura AGA: 21-10742-03216)

Flores del Calvario. Victoriano Suárez (Madrid). Trad. de L. Guarnier. 1954. 1.000 exemplars. Sol·licitud: 22-XI-54. «Autorizable en trámite normal.» (El lector: Maximino Batanero.) Autorització: 24-XI-54. (Signatura AGA: 21-10902-06860)

Les nostres devocions. La Mare de Déu de la Misericòrdia de Reus. Arca (Barcelona). Col·lecció «Torrell de Reus». 1955. 250 exemplars. Sol·licitud: 10-III-55. «Un folleto histórico-antológico sobre la Virgen de la Misericordia de Reus. Todo conforme con la religión. PUEDE PUBLICARSE.» (El lector: Fr. Miguel Oromí.) Autorització: 28-III-55. (Signatura AGA: 21-11039-01602)

74. Es tracta, efectivament, de Romà Perpiñà Grau (1902-1991), que va fer de censor durant força anys. Fabián Estapé va dir que era «el primer economista catalán del siglo xx». En tot cas, va ser un personatge de gran influència en els economistes, i, tanmateix, les seves biografies silencien sempre el seu pas per la censura, encara que no altres serveis seus al Règim.

Escrits inèdits de Jacint Verdaguer. Barcino. 1958. 1.000 exemplars. Sol·licitud: 11-IX-58. «Se transcriben y estudian en este volumen una serie de escritos inéditos de Mn. Jacinto Verdaguer de su época juvenil hasta su promoción al sacerdocio. De los textos en prosa destacan unas narraciones autobiográficas. Las composiciones que le siguen no corresponden a una misma época, ni tienen la misma unidad temática ni similitud estilística; unas con asuntos folklóricos, otras contienen recuerdos e impresiones personales y finalmente otras de carácter religioso. Estas últimas escritas sin duda cuando ya se acentúa su ascetismo. / Proponemos su autorización.» (El lector: Manuel Sancho Millán.) Autorització: 2-X-58. (Signatura AGA: 21-12118-04114)

La Atlántida. Aguilar (Madrid). Trad. de J. M. Velloso. 1961. 6.000 exemplars. Sol·licitud: 30-V-61. Els censors constaten que ja havia estat autoritzada l'1-II-44 i el lector, Maximino Batanero, considera que «Puede autorizarse de nuevo». Autorització: 5-VI-61. Amb data 9-I-62, l'editorial Aguilar presenta unes il·lustracions que vol incloure en l'edició, que són aprovades el 17-II-62. (Signatura AGA: 21-13356-03199)

Pàgines autobiogràfiques. Barcino. 1964. 1.000 exemplars. Sol·licitud: 13-V-64. «C. Literatura catalana. La obra es una pequeña antología de artículos autobiográficos y poesías de mosén Verdaguer. Tanto la prosa como el verso es poesía [sic] todo sobre recuerdos de la infancia y primera juventud del autor. La obra está precedida de un prólogo [d'Enric Bagué] y tiene varias notas explicativas y geográficas. No se rozan para nada las cuestiones políticas. En la pág. 67 hay un elogio de la lengua catalana pero no creo que tenga tanta importancia. Creo que se puede permitir su publicación.» (El lector: F. Aguirre.) Autorització: 21-V-64. (Signatura AGA: 21-15226-02903)

L'Atlàntida. Selecta. 1965. 5.000 exemplars. Sol·licitud: 27-III-65. S'allega que és una reimpressió de l'obra continguda a les *Obres completes* (autoritzades el 1949) i que ara només s'hi afegeix un petit pròleg. Els funcionaris anoten que també es va autoritzar la traducció al castellà d'Aguilar el 1961. «La galerada 272 es un prólogo en el que se expone la influencia del léxico de tierra adentro en la obra marina *Atlántida*. Creo que se puede permitir su publicación.» (El lector: F. Aguirre.) Autorització: 8-IV-65. El 6-VIII-65 es demana autorització per a la coberta, adjunta a la instància, que és concedida l'11 del mateix mes. (Signatura AGA: 21-17905-00979) (Signatura AGA: 21-16098-02455)

La Atlántida. Vasco Americana (Bilbao). 1967. 50.000 exemplars [sic, en dos documents]. No consta el nom del traductor. Presentada a consulta voluntària el 7-II-67. «Puede editarse. (Presenta algunas incorrecciones de lenguaje, señaladas en las páginas 70, 80-81 y 99.) Puede mantener la autorización concedida en 1965.» Autorització: 14-II-67. Té 123 p., porta dibuixos en color i blanc i negre i fragments en català. (Signatura AGA: 21-17905-00979)

Canigó. Selecta. 1967. 2.000 exemplars. No presentada a consulta voluntària. De fet, no li calia en principi perquè ja havia estat autoritzada anys abans. «Nada que objetar a las portadas y solapas.» (El lector: il·legible.) Fet el dipòsit dels exemplars reglamentaris el 20-III-67. (Signatura AGA: 21-18010-02273)

Antologia poètica. Selecta. 1967. 2.000 exemplars. No presentat a consulta voluntària. «Puede mantenerse la autorización concedida en 1949. Nada que objetar en cubiertas y solapas. El prólogo totalmente admisible.» (El lector: il·legible.) Fet el dipòsit el 12-6-67. (Signatura AGA: 21-18212-04873)

Epistolari de Jacint Verdaguer II. Barcino. 1967. 800 exemplars. Sol·licitud: 7-VIII-67. «Puede aceptarse el depósito.» (El lector: il·legible.) Acceptat: 9-VIII-67. (Signatura AGA: 21-18321-06296)

Llibre de lectura. Destino. 1970. 1.500 exemplars [en el contracte entre Josep M. Borràs pels posseïdors dels drets i Josep Vergés per *Destino* hi consten 4.000 exemplars]. Sol·licitud: 26-I-70. L'autor és qualificat de «glorioso poeta catalán» pel lector. Acceptat: 27-I-70. (Signatura AGA: 66-05290-00771)

Epistolari de Jacint Verdaguer III. Barcino. 1972. 1.000 exemplars. «[...] El contenido de este tomo no ofrece graves inconvenientes. No se defienden ideas separatistas ni hay alusiones políticas. Tan solo encontré el vocablo “patria” aplicado a Catalunya (siempre tangencialmente) en las pgs. 89, 95 y 264,⁷⁵ lo que supongo que no será obstáculo para su autorización. Nada que objetar en portadas y prólogo. Aceptable el depósito.» (El lector: il·legible.) Acceptat: 13-III-72. (Signatura AGA: 21-01720-03048)

Antología de su lírica. Espasa-Calpe (Madrid). Trad. de L. Guarner. 1974. 10.000 exemplars. Sol·licitud: 15-II-74. Autorització: 16-II-74. [Una celeritat extraordinària!] Es va integrar a la «Colección Austral». (Signatura AGA: 73-03381-02096)

Epistolari de Jacint Verdaguer IV. Barcino. 1978. 900 exemplars. Presentat: 5-VII-78. El dia següent un lector desconegut informa: «No impugnable.» Acceptat: 7-VII-78. (Signatura AGA: 73-06659-07693)

L'Atlàntida. Edicions 62 («MOLC»). 1979. 10.000 exemplars. Presentat: 23-I-

75. Com que el llibre presentat és imprès, podem saber exactament el que diuen aquestes pàgines. La primera, una carta de Verdaguer a Teodor Llorente (del 14 de gener de 1881), es refereix no a Catalunya, sinó a la «pàtria» d'aquest darrer, o sia València! En la segona, del 13 de març de 1881, Joan J. Domenjó, prevere de la Seu d'Urgell, diu que Verdaguer té un cor que «verament ama la Religió i la Pàtria» i que ell mateix, Domenjó, «viu per Catalunya, perquè Catalunya és la sua pàtria, i en ella fou fet cristià». Finalment, la tercera al·lusió és de la «Primera lletra de convidat de Jacint Verdaguer i Jaume Collell als poetes catalans», datada de l'1 de gener d'aquell mateix 1881, convidant-los a participar en una *Corona poètica* a la M. D. de Montserrat en ocasió de ser coronada patrona de Catalunya, la figura de la qual és «símbol de les més altes glòries i arca misteriosa on té la Pàtria recondides ses més cares esperances».

79. En la fitxa de censura es fa referència al fet que l'obra ja havia estat autoritzada a l'editorial Vasco Americana el 1967. Acceptat: 24-I-79. (Signatura AGA: 73-06859-00878)

Contes extraordinaris. Laia. 1979. 4.000 exemplars. Presentat: 19-IX-79. Acceptat: 21-9-79. Segona edició: 1981. 3.000 exemplars. Presentat: 15-XII-81. Acceptat: 16-XII-81. (Signatura AGA: 73-07039-09138 [1979] i 73-07732-13183 [1981])

Canigó. Edicions 62 («MOLC»). 1981. 25.000 exemplars. En la fitxa de censura es fa referència al fet que l'obra ja havia estat autoritzada a l'editorial Selecta el 1967. (Signatura AGA: 73-07490-02579)

b) Llibres de o sobre Verdaguer

Josep MIRACLE. *Verdaguer amb la lira i el calze*. Aymà. 1.000 exemplars. Sol·licitud: 10-VI-52. Autorització: 26-VI-52. (Signatura AGA: 21-09944-03085)

Basili de RUBÍ. *Verdaguer: La última hora de la tragedia*. Separata d'*Estudios Franciscanos*. 500 exemplars. Sol·licitud: 1-V-53. «Nada que oponer.» (El lector: il·legible.) Autorització: 11-VIII-53. (Signatura AGA: 21-10408-04633)

Jesús PABÓN. *El drama de mosén Jacinto Verdaguer*. Alpha. 1.500 exemplars. Sol·licitud: 6-III-54. Qualificació sense signar: «La autorización para el libro puede concederse sin la menor preocupación.» Autorització: 15-III-54. (Signatura AGA: 21-10679-01609)

Josep M. de SAGARRA. *Verdaguer, poeta de Catalunya*. Aymà. 3.000 exemplars. Sol·licitud: 3-IV-68. El censor, desconegut, fa una breu crítica literària del llibre i acaba: «Muy bien». Autorització: 4-IV-68. (Signatura AGA: 21-18865-02814)

Sebastián JUAN ARBÓ. *La vida trágica de mosén Jacinto Verdaguer*. Planeta. Trad. de Joan Fuster. 5.500 exemplars. Sol·licitud: 27-IV-70. «Es la versión castellana de la 2ª ed. catalana publicada por Ediciones Aedos en 1970. Puede publicarse.» (El lector: José Sancho.) Autorització: 29-IV-70. (Signatura AGA: 66-05607-04410)

Ramon XURIGUERA. *Jacint Verdaguer: L'home i l'obra*. Pòrtic. 2.000 exemplars. Sol·licitud: 26-IV-71. El lector, que signa «C.», fa diverses consideracions literàries i diu que l'obra és «muy atrasada», ja que fou escrita el 1945. «Nada de particular. Puede publicarse.» Autorització: 26-IV-71 [sic]. (Signatura AGA: 73-00815-04225)

c) *Llibres de o sobre Verdaguer editats dels quals no consta expedient*

Jacinto Verdaguer. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Delegación de Barcelona. Pròleg i selecció de José M. Castro y Calvo. 1945. Conté fragments de *L'Atlàntida*, *Canigó* i *Montserrat*. El caràcter d'organisme oficial del CSIC l'eximia de passar censura. No tots els organismes oficials, però, gaudien d'aquesta exempció.

Bethlem. Josep Porter, editor. 1946. En el colofó diu: «Este libro, publicado por el bibliófilo EUSEBIO GÜELL Y JOVER, en celebración de las Pascuas navideñas de 1946 [...]. Fue terminado el día 12 de diciembre de 1946». No devien passar censura confiant en la personalitat de qui pagava l'edició, que era, de fet, una nadala, cosa, tanmateix, que l'obligava de tota manera a obtenir permís de publicació.

La Atlàntida. Ajuntament de Barcelona. 1946. Edició crítica a cura d'Eduard Junyent i Martí de Riquer. De fet, hauria d'haver passat censura.

Manuel Monjas. *Documentos inéditos acerca de mosén Jacinto Verdaguer*. Editora Nacional (Madrid). 1952. 3a edició. Potser en ser l'editorial oficial no havia de passar censura. A l'AGA interpreten que mai no va arribar-los expedient d'aquesta obra.

Sebastià Juan Arbó. *Verdaguer: El poeta, el sacerdot i el món*. Aedos. 1952. Reeditat el 1970. No consta expedient en cap dels dos casos.

Oda a Barcelona. Ajuntament de Barcelona. Edició bilingüe. 1958. Hauria d'haver passat censura.

Epistolari de Jacint Verdaguer I, vol. I. 1959.

Osvald Cardona. *De Verdaguer a Carner*. Selecta. 1960.

Idyllis i cants místics. Anaya (Salamanca). 1963. 10.000 exemplars.

Devocionari verdaguerià. Barcelona. Sense peu editorial. Tria i classificació de Montserrat Roca i Baltà, a qui els Borràs de Quadras havien concedit l'autorització. 1967. 1.400 exemplars.

Epistolari de Jacint Verdaguer V, vol. V. 1977.

ANNEX II: CARTA DE CRUZET A PATRICIO GONZÁLEZ DE CANALES⁷⁶

J. M. Cruzet

Editor

Ediciones Selectas

Consejo de Ciento, 391

Barcelona (9)

Barcelona, 12 de febrero 1942

76. Sobre aquest personatge, veg. la n. 16.

Sr. Don Patricio González Canales [sic]
Jefe del Departamento de Censura
MADRID

Distinguido Sr. y respetado Jefe:

Tengo el placer de enviarle los dos primeros pliegos ya tirados de *L'Atlántida*, de la *Obra completa* de Verdaguer, cuya publicación fue autorizada por este departamento, con fecha 15 de abril 1941 y según hoja-expediente núm. V-581.

Como Vd. puede ver, la edición se lleva a cabo de la manera más cuidada y con toda meticulosidad, atendiendo con gran empeño a la indicación formulada por ese Departamento en lo concerniente a la ortografía verdagueriana, que ha sido absolutamente respetada.

Y a fin de que yo pueda estar tranquilo, respecto a la exacta y fiel interpretación de la consigna que me fue dada al autorizar dicha obra que se está imprimiendo, le agradeceré se sirva devolverme un ejemplar de cada pliego sellado, o si ello no es necesario, unas líneas de conformidad.

Queda respetuosamente a sus órdenes y le saluda brazo en alto,

J. M. Cruzet

(AGA. Expedient de censura V. 581-41. Signatura: 21-08780-03432)

ANNEX III: CARTA DE J. M. CRUZET AL DELEGADO NACIONAL DE PROPAGANDA

J. M. Cruzet

Editor

Ediciones Selectas

Consejo de Ciento, 391

Barcelona (9)

Barcelona, 19 de Enero 1944

Ilmo. Sr. Don Juan Beneyto Pérez

Madrid

Muy distinguido Sr. mío y amigo:

No sé si Vd. me recordará de aquellos tiempos de la guerra de España, en que ejercía tan competentemente la censura en Burgos, y tuve ocasión de presentarle algunas obras que en aquel entonces me ocupaba en distribuir,⁷⁷ conocimiento

77. Segons Josep Pla, durant el temps que estigué a la zona franquista, ell i l'editor Juli Gibert «començaren a editar i vendre llibres que foren ben acollits», perquè «en aquella zona n'hi havia molta falta» («Josep Maria Cruzet, editor», a *Homenots. Segona sèrie*, Barcelona, Destino, 1970,

que tuve el gusto de renovar con motivo de presidir Vd. la primera reunión de editores y libreros de esta, recién liberada nuestra ciudad.

Su proverbial amabilidad, y su buen criterio en materia de ediciones, me animan a dirigirle la presente, para exponerle que siendo mi familia la heredera de los derechos de publicación de las obras de Jacinto Verdaguer,⁷⁸ calificado por Menéndez y Pelayo como una de las mayores glorias españolas, solicité autorización para publicar sus mejores poemas en versión original: *L'Atlántida*, *Montserrat* y *Canigó*.

Esta autorización me ha sido concedida según el oficio del 17 de diciembre ppdo., cuya copia adjunto a la presente, y estoy dispuesto a atenerme a las indicaciones de que las obras por su presentación, encuadernación y precio, puedan considerarse destinadas solamente a los eruditos.

Pero como sea que solamente he recibido dicho oficio y no me han sido entregadas las fichas de las mismas, le agradecería tuviera la bondad de indicarme si puedo preparar ya la edición de las mismas y que no precisa otro requisito —como lo espero— para que no pueda surgir ninguna dificultad al presentarlas —ya terminadas— al último visado de censura y control.

Y muy reconocido de antemano por su respuesta, le saluda brazo en alto, su afectísimo,

J. M. Cruzet

(AGA. Expedient de censura 7801. Signatura: 21-07297-07801)

ANNEX IV: «RECUERDO DE VERDAGUER», DE FÉLIX ROS

El 10 de junio de 1902, a las cinco y cuarto de la tarde, murió mosén «Cinto». «Vila Joana» apúntase entre los pinos de Vallvidrera cara al Vallés: un declive desde el que se ignora a Barcelona. Hace exactamente diez años, el jardín de mi casa planeaba sobre aquel predio de los Miralles: don Ramón, el viejo alcalde de Sarriá, fue quien condujo allí al poeta. No es probable que este, en sus veinticinco días finales, pudiera trepar hasta el espinzado del frondoso cíclope que acuenca a Barcelona, para contemplar ávidamente la ciudad adorada. Son senderos abruptos, donde se trajina poco y, en las noches, que el viento araña, ladran perros invisibles. ¡Cuántas veces, esa temporada en que estudié frente al último refugio de mosén «Cinto», habré bajado sus caminos más aprisa que mi voluntad, mordisqueando hierbas en que confundir —vieja afición, ir recitando cuando nadie le

p. 570, «Obra completa», 16). Aquest Gibert fou soci de Josep M. Borràs (marit d'Enriqueta de Quadras) en negocis editorials, en especial de la Sociedad General de Publicaciones.

78. Maria de Quadras, sogra de Cruzet, era la propietària dels drets de Verdaguer, com s'ha explicat més amunt, en la n. 9.

oye a uno— el «Coro de las islas griegas», de *L'Atlántida*! No cabe paisaje más diferente a los preferidos por el poeta. Ni la esperanza *d'après* Gustavo Doré del canónigo, ni la clásica tersura de la tierra ocre de Vich: país de bellota y trigo, Roma provinciana de latines, excavaciones y tal cual caramillo aun de litografía.

Deber su curación —cuando le desahuciaran, treinta años antes— a una capellanía de barco de la Transatlántica de los López, haber escrito la mejor poesía oceánica del XIX... ¡para ir a morir sin ver el mar!; el mar, ¡a tan pocos kilómetros! Entre aquellos caminos de montaña aprendí que el sobrecargo de cierto buque negábase a autorizar que el cura —debía dos pesetas, en una travesía a Cádiz— retirara su modesto equipaje. Modestia aparente, pues el arrugado manuscrito de *L'Atlántida* viajaba allí. Las dos pesetas las socorrió otro sacerdote, andaluz; le debemos la obra cumbre de nuestra épica en el XIX.

Porque, si *Canigó* es exclusivamente catalán, *L'Atlántida* es española, peninsular, continental incluso. El hundimiento del reino de Atlas, cuyos hijos, los titanes, pretendieron escalar el cielo y destronar a su rey, enlázase con otros dos motivos: las hazañas de Hércules y el descubrimiento de Colón. Acaso en el par de reproches fundamentales que el poema sufre —falta de carácter nacional y ausencia de protagonistas— resida su mérito. Interesar a una comunidad lingüística como la catalana, y en momento tan federalizador como 1877, con asunto extraído de un pasaje de Nieremberg, y renunciando al héroe de carne para cantar grandezas geográficas; eso no podía conseguirlo sino un poeta genial. Genial acariciado por ala de ángel. Treinta y dos años tenía cuando publicó la obra; pero su génesis y comienzo eran antiguos. Debía surgir por aquellos años de seminarista y semipayés, en que desasna a los chicos del Mas Tona, vega de Vich, a cambio de sopas y leche. No había visto nunca el mar. Y, en aquellas calurosas siestas de julio, tumbado sobre la paja del establo, la idea de lo entrevisto en el casual Nieremberg, había de turbarle, de acuciarle, como un fuego. Son duros sus dieciocho años de latinista. Para comprar librotos en el mercado vicense se ajusta como jornalero y sabe del esfuerzo, del envite de la bota y el sudor; con gracia escribirá:

Poeta y fangador só
fent en tot feyna tant neta
que fango com un poeta
y escrich com un fangador.

Este esfuerzo físico va aunándose, poco a poco —humanísima condición de Verdaguer— a la idea obsesiva de su *Atlántida*. Es cuando, luego de la trilla, cárgase hasta doblar los riñones; y, a la mitad de camino del granero, despide lejos el saco con sobrehumano vigor. Cuando corre descalzo por rastrojeras y pedregales. Cuando, una noche, de indecible tempestad, trepa a los riscos de Sabassona —con

su castillo, mascarón de proa de las Guillerías de Serrallonga el bandolero— y, desnudo, incendia hacinados ramajes, saltando entre las llamas, a la luz de relámpagos y zumbar del Ter, crecido por debajo de la bruma. El poeta persigue sensaciones exorbitantes, aptas para su mundo épico. Como años después, en vísperas de la aparición de la gran obra, se aferrara al puente del *Antonio López* durante las tormentas, para vivir con sus sentidos cuanto su imaginación le permitiera adivinar ya. ¡Qué difícil, en el XIX, una poesía de cíclopes!:

Quan l'univers Déu trenque, aixís veuran sos troços
passar entre despulles, horror y solitut,
lo sol caduch a palpes buscant sos cabells rossos,
y la mort de ses víctimes trucant a l'atahut.

Pues esta misma lira conocerá el trémolo suave de los *Idilis y cants místichs*, el *Roser de tot l'any*, el *Montserrat*, el *Sant Francesch*, *Jesús Infant*, *Flors del Calvari*... ¡Qué suave decir, qué desusada expresión! ¡Cómo han llegado al pueblo esos reglencillos, entre poema y nana melódica! Con ingenuidad de alma pura, Verdaguer se acerca a todo como si todo estuviese por inventar. La frase mil veces hecha, renácese en sus labios; y el gesto preciso descubre ahora, taxativa, sorprendente, su línea que nadie se entretuvo en prever; un sentimiento aceptado desde siglos diríais que está abriendo con pudor su corola para vosotros; lo que Religión, Patria, Tradición, Familia amasaron en la sangre de cada uno descúbrese con racha de milagro. Parece como si en Verdaguer hallara cada cual el tono de su canción. No caben reservas mentales, desde luego. En esa poesía se entra hoy y se entrará mañana. Sus calidades, de especie diversísima, irán estando sucesivamente de moda. ¿Cabe tan potente sencillez como la de estos versos, más que escritos suspirados?:

La plana de Vich
diu que'n trau florida
des que sant Francesch
l'amor hi predica
l'amor de Maria.
Tan dolços amors
lo cor li ferien;
sortint de poblat
pels boscos sospira:
—«Mon Déu y mon tot»,
¡Que dolça és la vida!
¡Més dolça és la mort,
si d'amor moria!

Y es que en Verdaguer saludamos a un auténtico creador de idioma. A su advenimiento, tropieza con uno impreciso, sin leyes ortográficas, sintácticas, ni fonéticas. Nótase el problema que tal arbitrariedad en los enlaces fónicos, apos-trofación, diftongación y mudez de letras planteara sobre terrenos del verso. La métrica de los precursores es imperfecta, así según las actuales normas, y en algunos como el propio Balaguer, abundaba en cojeras de solemnidad. El autor de *Santa Eularia* debe producir su propia lengua, objetivo a que se aboca con aquella ingenuidad que no ha de abandonarle en ningún momento. Verdaguer —esto lo he defendido en otra ocasión— entra en todo sin cálculo de si van a cerrarle o no la salida. Es un incauto vitalicio, y a ello débese su poesía de primer orden; a aquel ardor de payés, a aquella fiebre certera con que aterriza sobre sus asuntos. «Este es asunto mío», parece decirse hasta arrancar su mano callosa los frutos del árbol propio, con serenidad de plantador. Mezclando la jerga de la montaña al romance de la ciudad, abrió esclusas a un idioma idóneo, completo, que a él mismo se le desborda a cada paso con júbilo de creación. Toda su obra grita el afán de que las aguas de «La Fuente Nueva» diverjan por el orbe con purificada voz de la múltiple, rica, mezclada, anudadísima, comprometedora España. Nadie podrá traicionar al poeta. Las fuentes de esa Vallvidrera, en que tantas veces lo he evocado, manan desde muchos siglos, y acabaron la sed de muchos españoles. ¿Cómo iban a negarse a su verso, si las enriquecía? ¿Cómo, tras tal fortuna, a nuestra sed?

(Artículo galardonado con el premio Jacinto Verdaguer)

ANNEX V: EDITORIAL DE LA ESTAFETA LITERARIA, NÚM. 25 (25 ABRIL 1945)

Hace cien años nació un gran poeta español. Un maravilloso poeta, alta cumbre de nuestras letras. Mosén Jacinto Verdaguer es esta figura señera que la rueda del tiempo nos trae prendida en un centenario evocativo. Vivió consagrado a Dios y a la poesía. Él es la más rancia y clara voz de la épica moderna española. Como poeta lírico, su alma se desborda por los cauces del misticismo y cuaja en la honda y estremecida corriente religiosa de pura raíz nacional. Muere este egregio poeta a los cincuenta y siete años de edad.

En torno a la fecha del nacimiento de mosén Jacinto Verdaguer, se congregan en las páginas centrales de este número de LA ESTAFETA LITERARIA poetas y críticos.

La poesía del gran lírico y recio épico catalán está viva, con la misma fragancia primera, y desde el clima poético de nuestra sensibilidad actual los poetas y críticos de hoy van a juzgarla.

En [*sic*] las páginas centrales de este número están consagradas a la evocación

y recuerdo del gran poeta catalán, cuyo centenario de nacimiento se cumple en estos días.

Anònim, «Mosén Jacinto Verdaguer», p. 1, columna izquierda

ANNEX VI: UN ARTICLE DE GERARDO DIEGO

Como todo verdadero poeta, y mosén Cinto es uno de los más altos que ha tenido España, el cantor del *Canigó* es muy de su tierra, arraigadamente catalán, pero, por ello mismo, también español y universal. Hoy seguimos admirando sus obras mayores, si bien por distintas razones o sentimientos que los que pudieron tener nuestros padres o abuelos en su Barcelona neogótica, en su Madrid neoborbónico o en su Comillas de postrimerías ultramarinas. Verdaguer —no hay que olvidarlo— fue el poeta trasatlántico, el poeta del Atlántico, de la Atlántida y de la Trasatlántica. Y así su épica, por ser tan profundamente lírica es, con la de Camoens, la más inspirada de la total península ibérica. Camoens, no en trance de capellán sino de nauta heroico y desventurado náufrago, es, hacia Oriente, el poeta trasíndico. Resulta, de este modo, un poeta casi más que catalán y español, hispanoamericano, pero, por otra parte, su poesía pirenaica, geológica y legendaria, le eleva a las cimas de lo panorámico europeo.

Sin embargo, por muy auténtica que permanezca en nuestros días, la admiración por el poeta orográfico y oceánico —autenticidad de que es expresiva muestra la música, cuya revelación impacientemente esperamos, de la *Atlántida* de Falla, el grandioso oratorio sobre palabras de mosén Cinto—, es el poeta lírico, el bardo religioso, el que se aposenta cada día más íntimamente en nuestro corazón. Sus cantos idílicos, hagiográficos, místicos y eucarísticos son poesía de honda tradición española, poesía tiernamente cristiana y, además, *rara avis*, sobre todo en su tiempo, poesía de sacerdote, de ejemplar sacerdote doblado de altísimo poeta. Quiero subrayar especialmente sus cantos eucarísticos.

Testamento poético del más grande poeta de la lengua catalana, sus *Eucarísticas* [sic], compuestas en los últimos años de su vida, vieron la luz en publicación póstuma, cuidada por sus amigos (1904). Admirables, conmovedoras son sus confesiones de intimidad sobre la gestación de sus hermosísimos postreros versos. Quiere primero escribir un libro, un poema sobre el misterio de la Eucaristía. Después se siente únicamente capaz de componer unas cuantas poesías. «Haré solamente, si a Dios place, mi humilde canción a la Sagrada Eucaristía, mas no será canción de ruiseñor, sino de cigarra vieja amortecida por los fríos del invierno de la vida.» «La situación de España», para Verdaguer, poeta catalán, existe España, «no convida a cantar. No obstante, quiero acabar mi salterio al Santísimo Sacramento», dice en carta del año 1899.

El sacerdote que dijera su primera misa en la ermita de Sant Jordi del pueblo

de Folgaroles [*sic*], que celebró más tarde el agosto Sacrificio en la catedral de Córdoba, en la de La Habana, en San Pedro de Roma, en la cueva de Belén y sobre las rocas del Calvario, no olvidará nunca «esa bella aurora del sacerdocio». Y en los templos más grandiosos como en las más humildes capillas dialogará con el divino Prisionero del Sagrario sus más encendidos coloquios de amor.

El cantor gigantesco de la *Atlántida* y del *Canigó* se torna íntimo, tembloroso, tiernamente lírico en sus *Idilios y cantos místicos* y en sus *Eucarísticas*. Quizás haya en las de Lope o Valdivieso más color, gracia y primores de técnica. Pero en las de mosén Cinto, como obra de poeta moderno, hay mayor hondura lírica y un timbre de más grave y conmovido.

Y no falta tampoco la nota popular y la agilidad y fragancia en parábolas bellísimas como *Lo blat*, ni la suntuosa pompa ornamental de la *Procesión del Corpus* o de la *Custodia de la seo de Barcelona*. Me he atrevido a traducir a nuestra imperial hermosa lengua una de las más bellas *Eucarísticas*, ciñéndome exactamente a la misma estrofa del original.

BAJO LA REJA

«Mas me causa tal pasión
ver a Dios mi prisionero
que muero porque no muero»
SANTA TERESA

*Pajarillo solitario
en jaula de oro por mí,
prisionero en el Sagrario,
cárcel del amor te vi.*

*Bien junto a Ti y siempre en vela,
en la prisión donde estás
ponme y cierra la cancela
que no pueda salir más.*

*Esa tu carga de penas
voy contigo a compartir,
y en tus macizas cadenas
me querría introducir.*

*Junto al cisne candidísimo,
¿dónde el corazón de hollín?
En el trono del altísimo
no cabe el pecado ruin.*

*Cárcel, trono, Eucaristía,
yo tus gradas besaré
y a llorar la pena mía
en ellas me sentaré.*

*Bajo la dorada reja,
trovador —oh Excelsitud—
lanzaré mi triste queja
punteando mi laúd.*

«Verdaguer poeta de la Eucaristía», *La Estafeta Literaria*, núm. 25 (25 abril 1945), p. 16. El poema és d'*Eucarístiques*. Traducció reproduïda, sense cap esmena, al seu llibre *Tántalo: Versiones poéticas*, Madrid, Ágora, 1960, p. 91-92. Aquest volum també aplega tres versions més de poetes catalans: «La red» («La xarxa pesquera») i «A una fuente en la noche» («A una font, en la nit», no recollit en volum i publicat a *Bella terra, bella gent*, 1918 i 1936, i a *Paliers*, 1950), ambdós de Josep Carner, i «Te he vuelto a encontrar» («T'he retrobat aquesta nit»), del llibre *El comiat del somni* (1937), de Josep Janés i Oliver, una tria que sembla indicar un cert seguiment de la poesia catalana per part de Gerardo Diego.

ANNEX VII: ENQUESTA «CRÍTICOS Y POETAS ANTE LA OBRA DEL “MOSÉN”»

[Preguntes]

1. Características regionales, nacionales y universales de la poesía de Verdaguer.
2. La poesía religiosa de Verdaguer ¿sigue una línea tradicional española?
3. ¿Qué lugar ocupa la épica de Verdaguer dentro de la española y universal?

Melchor Fernández Almagro

1. La poesía de Verdaguer hincan sus raíces evidentemente en tierra catalana. Aparte de que el autor gustó siempre de usar la lengua vernácula, se inspiró en temas populares, legendarios e históricos de la región. Los temas populares, muy vivos están, en la poesía lírica de Verdaguer, y aun infiltran sus esencias en la épica. *Canigó*, como se sabe, es una leyenda típicamente catalana del Pirineo. Y no obstante la universalidad de la inspiración y del desarrollo de la *Atlántida*, este poema es de indudable acento catalán. Pero la *Atlántida*, más que nada, es poema nacional, español. El escenario prejuzga la grandeza del asunto: alumbramiento de un mundo nuevo y la iniciativa creadora de España está allí reflejada. La tradición

clásica, en el estricto sentido de la palabra, a que en su concepto general responde la *Atlántida*, no puede, por menos, de conferir al poema un valor universal.

2. La poesía religiosa de Verdaguer, que acaso presente sus mejores muestras en *Idilios y cantos místicos* —cumbre, a mi juicio, de la inspiración del poeta—, ofrece notorios puntos de contacto con la línea tradicional española, a ese respecto. Los elementos populares y propios, con ser de gran volumen, no bastan a explicar la poesía religiosa de Verdaguer. Y Milá y Fontanals, en un magistral prólogo, habló de las huellas dejadas en Verdaguer por santa Teresa de Jesús, san Juan de la Cruz, fray Luis de León. Fenómeno nada extraño, dada la excelsitud de estos modelos y la sangre española de Verdaguer.
3. La poesía épica de Verdaguer es de resonancia universal. La voz, como es propio del género, parte de aquí, pero el eco se despierta donde quiera. La épica, al fin y al cabo, es, o resulta ser, una forma culta de inspiración humanística, y al mundo todo interesa. Por razones de localización geográfica, de sugestión histórica, de tradición latina y de hermandad idiomática, la *Atlántida* se relaciona —bien entendido que relacionarse no es identificarse— con *Os Lusíadas*, de Camoens, y *Mireio*, de Mistral.

Juan Ramón Masoliver

Otro crítico literario, Juan Ramón Masoliver, considera mejor desligarse del cinturón de las preguntas para explayar su opinión personal sobre Jacinto Verdaguer, y así, dice:

Para los de mi tiempo y clase (nacidos o residiendo en Cataluña de antiguo, pero que el catalán lo aprendimos de los compañeros de colegio y los mozos del campo), Verdaguer no era más que el autor de las *Flores de Mayo* —no siempre comprensibles— con las que a diario terminábamos las oraciones del Mes de María. Y el personaje conmemorado en un extraño monumento con chimenea, junto al cual pasábamos los jueves en fila de dos a dos, camino del campo de la Sagrada Familia. También habíamos visto por casa unos libritos amarillos, con el medallón del poeta en la tapa, y que —la verdad sea dicha— no eran los más a propósito para tentar nuestra curiosidad infantil.

Conforme pasaban los años, y en las «diades» de coros en el Palau (Nota: El actual Palacio de la Música Catalana), fuimos descubriendo que la letra de muchísimas canciones que creíamos populares era del propio mosén Cinto. Y lo mismo las más cantadas en las funciones religiosas. Sabíamos algún que otro fragmento del *Canigó* y *La Atlántida*, pero no había quien hincara el diente en tales poemas. Por aquella época, con el bachillerato, íbamos entrando por Maragall, Carner y

López Picó, en comparación con los cuales sonaba Verdaguer a hueco y pasado. Y solo más adelante, en los años de Universidad —lo confieso sin rebozo—, cuando el colegial se enfrenta con los del instituto o los procedentes de la enseñanza libre, descubrí un nuevo Verdaguer, hondo y austero, poeta de gran fibra: el de la *Oda a Barcelona* y el *Roser de tot l'any*. Un poeta que los Rubén, Machado o Juan Ramón, los clásicos ni los vanguardistas no empequeñecían.

Pero dejemos estas divagaciones autobiográficas tan poco interesantes. Se me pregunta acerca de las influencias que, a mi juicio, se acusan en mosén Cinto. Conocida es la poesía a san Juan de la Cruz, que concluye: «Oh! per dolent escolar. No'm trayeu de vostra escola!». Se habla, también, del conocimiento que Verdaguer tenía de los poetas religiosos de nuestro Siglo de Oro. Y del patente influjo de los poemas castellanos de la segunda mitad del siglo pasado. Pero quien ha visto la Biblia que fue propiedad de mosén Cinto, donde aparecen subrayadas todas las metáforas, cree que allí está la mejor fuente para derivar el mundo poético verdagueriano.

No seré yo quien entre en tales discusiones ni ponga tachas a una corona que el mundo entero otorgó a Verdaguer en su tiempo. Sí creo indudable que, aparte del valor poético que se le reconozca, el nombre y el tributo de Verdaguer es de suma importancia en la historia de la Literatura. Algo semejante, guardando las distancias, a lo que Carducci representa en el desarrollo de las Letras italianas. Como Dante, Jacinto Verdaguer apechó con la ingente tarea de formar una lengua literaria, poética: aquel porque no existía o estaba hierba, el catalán por decadencia de la propia, prácticamente reducida al uso campesino o en los fríos balbuces de la «renaixença». Tocando todas las cuerdas de la lira, y aunque no siempre el éxito coronara sus intentos, es cierto que Verdaguer desbrozó el camino para que hombres de cultura más europea, los Maragall y epígonos, levantaran las cimas purísimas del *Cant espiritual*.

Guillermo Díaz Plaja

1. Es obvio que la raíz de la poesía verdagueriana se ahínca en el terruño regional nativo. No hay poesía —y menos poesía lírica— sin amarre telúrico, flotante. En este sentido cabría buscar la más honda entraña de su obra no ya en la región catalana, sino concretamente en la materna comarca de Vich, cuyos giros lingüísticos fueron entronizados por Verdaguer al catalán literario.

Pero ha existido en tiempos no remotos un especial deseo de destacar la regionalidad inequívoca de los grandes poetas de Cataluña no tanto como una raíz, sino como un límite. Hace algunos años hubiera sorprendido en ciertos medios un trabajo titulado: «El españolismo de Verda-

guer». Y, sin embargo —y aleccionadoramente para los miopes de uno y otro bando—, mosén Jacinto aprendió a amar a España y a entender su dimensión histórica navegando por el Atlántico bajo la bandera blanca y azul de Comillas, como capellán de sus barcos. *L'Atlántida* está llena de profundísima emoción española.

En cuanto a la universalidad de la poesía verdagueriana, es una pura consecuencia de la intensidad con que se sirvieron los ideales anteriormente expuestos.

2. Ciertamente, el sentimiento religioso de Verdaguer está más cerca de la vieja poesía tradicional de villancicos, letrillas y canciones populares que de la altísima escuela ascético-mística de la Edad de Oro. De influirle algún místico antiguo sería Ramón Llull.
3. Creo sinceramente que Verdaguer es la más grandiosa y robusta voz épica de los tiempos modernos.

Nicolás González Ruiz

1. Esto recuerda a aquella otra pregunta: breve idea del Universo. De todos modos diré: que las características regionales consisten en la incorporación de lo popular catalán, inclusive a lo épico; las características nacionales, en la concepción de temas que desbordan el perímetro dominado por lo catalán para ser españoles en su sentido más ancho; las características universales, en haber dado en *La Atlántida* la mejor epopeya que se ha escrito en la península ibérica desde *Os Lusíadas*.
2. No.
3. Va dicho implícitamente en la primera contestación. El primer poeta épico de la Península es Camoens; el segundo es Verdaguer. Muy superior a Alonso de Ercilla.

José Bernabé Oliva

1. Las características regionales de la poesía verdagueriana vienen expresadas, ante todo, por el hecho de haber sido «pensada» y «sentida» en lengua vernácula. De ahí se pasa con facilidad al temario de orden popular y próximo, regional, que es en Verdaguer bien característico, pero no hasta el extremo de que permita segregarlo del cuadro general de la poética española. Su entronque con la poesía universal lo realiza, acaso, a través de admirativa amistad con Mistral y la escuela de lo provenzal; pero el renombre de Verdaguer obedece principalmente a su valor como épico y, concretamente, a la grandeza de su poema *L'Atlántida*.

2. Teniendo en cuenta las peculiaridades regionales de la poesía verdague- riana, podemos afirmar, no obstante, que su poesía mística enlaza clara- mente con la mejor mística española y principalmente, claro está, con la del Siglo de Oro. Los acentos tiernos y populares de su estro místico y la suave belleza expresiva nos recuerdan en varias ocasiones a tan egregios modelos como san Juan de la Cruz y santa Teresa de Ávila.
3. La influencia próxima de Mistral y su *Mireia* y la remota del divino Ho- mero moldearon el gusto de mosén Jacinto Verdaguer por lo épico. Sin que deje de tener cierta grandeza y una profunda agudeza imaginativa, *Canigó* concuerda, por lo descriptivo lírico y montaraz, con Mistral; pero la obra magna de Verdaguer, *L'Atlántida*, está construida ambiciosamen- te sobre el modelo clásico de *La Odisea* especialmente. El mito de las co- lumnas heráceas, la catástrofe Atlántida y el descubrimiento colombino proporcionan a este gran poema, concebido por Verdaguer en plena ju- ventud y constantemente perfeccionado, una magnificencia auténtica- mente clásica y de un valor hispano probado, aunque no pueda encontrár- se entre los poemas épicos españoles, parientes demasiado cercanos, acaso porque la épica castellana tiene por espinazo la Reconquista y no se paga excesivamente de leyendas y mitologías. En todo caso, y sin temer a incurrir en excesos encomiásticos, tenemos que considerar *L'Atlántida* como el más ilustre y espectacular de los poemas marineros de la grande y orgánica Literatura española.

Sebastián Sánchez Juan

Y ahora un poeta, Sebastián Sánchez Juan. De origen castellano y de naci- miento catalán, alterna en su obra poética la producción en lengua vernácula y en castellano. He aquí lo que contesta a las tres preguntas rituales:

1. La poesía de Verdaguer, de raíz genuinamente popular, evidencia las cuali- dades del paisaje y de la psicología que condicionaron la formación del poe- ta. La «renaixença», el renacer del espíritu regional catalán, promovió el flo- recimiento de la más tierna sensibilidad poética que en el siglo XIX se produjo en el campo de las Letras españolas. Poesía fue para mosén Cinto la total capacidad de acción y reacción de su vida. Vibraba al diapasón de todo lo profundo y exquisito, de todo cuanto podía proporcionarle abundante y delicioso pasto a su prodigiosa facultad de transfiguración lírica. Su regiona- lismo, como el de Maragall y el de otros nobles espíritus de Cataluña, tiene una íntima significación de grandeza, en nada incompatible con su extenso amor a toda España —explícito en múltiples alusiones y en cantos enteros de su producción— y con un ilimitado fervor de hondo y vasto sentido católico.

2. Verdaguer no es en rigor poeta místico. Su poesía religiosa ofrece paráfrasis de los textos sacros y de la gran poesía mística nacional, glosas históricas y legendarias e ingenuas canciones piadosas, sin aportar otras notas originales que el purísimo acento de su sensibilidad caritativa en un tono popular del mejor cancionero y con un color local lleno de gracia.
3. La épica verdagueriana emerge de todas las obras de este género. Tiene en cierto modo la envergadura rabelésiana, en la atrevida y sugestiva desproporción de muchas de sus imágenes y la potencia de vuelo lírico de Victor Hugo. Es difícil situar a Verdaguer en una gradación valorativa de la poesía épica, por ser su *Atlántida* y su *Canigó* una mezcla de representaciones telúricas con la propia substancia desbordante de lirismo fuera de toda ponderación.

Lope Mateo

1. A Verdaguer se le ha llamado el Mesías de la lengua catalana. Con esto basta para apreciar su valor regional, como intérprete del alma de su pueblo, sobre todo en su lírica, jugosa y sin complicaciones metafóricas. Sus características nacionales están más acusadas en los grandes poemas épicos, especialmente en *La Atlántida*, por su amplia concepción imaginativa y por su sentido hondamente patricio al considerar a España heredera del continente sumergido. En cuanto a sus características universales, veo en Verdaguer unos de los grandes corifeos de un posromanticismo sano y fuerte, de vena cristiana y popular, como le ocurre a Mistral, de quien fue amigo.
2. No obstante lo poco subjetivo de su estro, en la cuerda religiosa trasparece su alma infantilmente emotiva, desde los *Idilios* y *Cantos místicos* [*sic*] hasta el *Rosal de todo un año* y las *Flores del Calvario*, espejo este último libro de sus borrascas interiores cuando hubo de padecer penosos y públicos reveses. El entronque de su poesía religiosa con la línea tradicional española es evidente, sobre todo con la mística de santa Teresa y san Juan de la Cruz por un lado, y con los cancioneros sacros a lo Lope por otro, aunque menos conceptistas, pero dentro siempre de nuestro realismo esencial. Tiene, sin embargo, Verdaguer una nota idealista franciscana que imprime un carácter específico y complementario a su creación.
3. Lo mismo en una que en otra, Jacinto Verdaguer es un altísimo poeta épico. *La Atlántida* y el *Canigó* son acaso, como diría Menéndez Pidal [*sic*: volía dir «Pelayo»?], frutos tardíos, dentro de la evolución de la épica, pero por eso mismo enriquecidos con una fragancia lírica que apenas existe en nuestra épica clásica y que está más cerca de nosotros. Desde otro punto de vista, me place que las glorias de España —la reconquista,

América— puedan haber sido cantadas en catalán y por un vate tan poderoso cuyo nombre, al conmemorar su centenario, nos llena de orgullo a todos los poetas españoles.

Manuel Machado

No debía yo —en puridad de verdad— contestar a la encuesta sobre Verdager... No lo conozco bastante para decir nada nuevo y personal sobre su obra magnífica, tan extensa, tan intensa... tan inmensa, en el sentido de la grandeza artística.

Téngase, pues, estas cortas y vagas respuestas por sujetas a cualquier rectificación, ya impuesta del exterior, ya surgida en la propia conciencia, después de más detenido estudio de la materia.

1. Las características regionales, nacionales y universales de la poesía de Verdager se referirían, en mi opinión, más a lo provenzal que a lo catalán... Es decir, que mosén Cinto es catalán y español, como Federico Mistral es catalán [*sic*] y francés. Pero en el fondo —como poetas— provenzales ambos.
2. Sin duda... Pero, a pesar de sus inspiraciones, innegables, en san Juan o santa Teresa —místicos perfectos—, yo lo asimilo más —no me exijáis un razonamiento muy serio— al Lope de Vega de las *Rimas sacras*, en el cual me hacen pensar, a menudo, los *Idilis* y *Cants místichs* [*sic*] de mosén Jacinto.
3. Uno de los últimos en el tiempo. De los primeros en el mérito.

Aunque, acaso por temperamento, prefiera yo con mucho al Verdager lírico, no puede negarse que *La Atlántida* y el *Canigó*, por ejemplo, «grandes» poemas, tienen el más alto valor artístico.

Y, posteriormente a ellos, no recuerdo nada en este género tan importante en nuestra producción literaria.

Martín de Riquer

1. Contesto exclusivamente desde el punto de vista literario. Dentro de la Literatura catalana la figura de Verdager, como poeta, se halla muy por encima de todos sus contemporáneos y de cuantos poetas catalanes ha habido después de él. Su temperamento esencialmente poético, su extraordinario dominio del lenguaje y su gran preparación humanística —esto último demasiado olvidado— colocan a Verdager en el lugar más alto de las Letras catalanas, junto a Ausias March —a quien tanto debe la lírica castellana de la Edad de Oro— y a la genial figura de Ramón Llull, tan venerada por el autor de *La Atlántida*. Fijar la importancia de Verda-

guer en la Literatura catalana es empresa por un lado obvia y por otro demasiado seria para exponerla brevemente en una encuesta de este género.

Dentro de la Literatura general española, Verdaguer no tiene puntos de referencia en su época. En la tercera respuesta apuntaré algo de lo que creo.

En la Literatura universal, al mencionar el nombre de Verdaguer es forzoso citar a Federico Mistral. En ambas vertientes de los Pirineos han surgido los dos únicos grandes poetas épicos de nuestros tiempos; creo que con ello queda bien claro el valor universal de Verdaguer.

2. Evidentemente, en el misticismo de Verdaguer hay antecedentes españoles notabilísimos. A mi entender, el *Llibre d'Amich e d'Amat*, Ramón Llull y las obras de san Juan de la Cruz son sus precedentes más claros. La mejor mística española, pues, converge en él. No obstante, al intentar comprender bien la mística verdagueriana no debemos olvidar la corriente italiana —Todi, Fiore, san Francisco de Asís—, y menos todavía lo esencialmente propio y personal de Verdaguer.
3. En cuanto a la épica de Verdaguer, tengamos en cuenta que es el único poeta épico de la Literatura catalana, esencialmente lírica desde sus comienzos trovadorescos. La obra de Verdaguer apareció cuando en la Literatura castellana la épica había desaparecido o andaba por derroteros equivocados y pobres. *La Atlántida* y el *Canigó* son las únicas manifestaciones épicas esencialmente nacionales de las Letras españolas de nuestro tiempo. Menéndez Pelayo dijo que Verdaguer era «superior en condiciones descriptivas a todos los poetas catalanes, castellanos o portugueses que yo conozco».

Vicente Aleixandre

¿Puede interesar conocer la opinión de un poeta de hoy sobre un alto poeta de antaño? Si se entiende así, es un gozo proclamarse uno más de la legión de los que sienten viva la gloria de Verdaguer. Para mí también mosén Jacinto es el más alto, el único poeta épico moderno, no solo de Cataluña, sino de España entera. Señero en el siglo XIX, es la elevada cima después de la distante y distinta cordillera épica medieval, saltando incluso sobre la Edad de Oro. ¡Y qué moderno sentimiento de la Naturaleza, que nos lo acerca y nos lo mete en la entraña, en este geológico poeta, atlante pirenaico!

Como poeta lírico también desborda de su propia lengua para convertirse en el más alto poeta religioso del siglo XIX nacido en España. Su veta franciscana le acerca a Dios en medio de la Naturaleza, con un derramamiento inmerso en el ardiente espíritu de caridad.

